

nummer 3 *Gemerts Heem* herfst 2022

Inhoudsopgave

Rijke Josephine voor zieken en zwakkeren	<i>Paul Verhees</i>	1
Gemert bleef in Rampjaar 1672 buiten schot	<i>Paul Verhees</i>	15
De architect en ‘de blokhut’	<i>Ad van den Broek</i>	19
Graf van Petrus Leonardus (Peter) van Berlo	<i>Cas Jamin</i>	23
Kiek Naw – Mariaverdwijning	<i>Paul Verhees</i>	28
Paard brengt dode ruiter thuis	<i>Ad Otten</i>	29
Peelhorst en naamgeving	<i>Jacques van der Velden</i>	32
Kapittelstokje		
Vechten voor een veldje	<i>Simon van Wetten</i>	38
Aanvulling Gemerts Woordenboek	<i>Wim Vos</i>	39

Rijke Josephine voor zieken en zwakkeren

De margarine bracht mejuffrouw Verschure weelde

Ze had telefoonnummer 1 in Gemert en woonde op zo ongeveer de meest prominente plek van het dorp. De gemeente vond dat kennelijk ook, want na haar overlijden in 1925 kocht die haar patriciërswoning aan het Ridderplein om het pand als gemeentehuis in gebruik te nemen. Josephine Verschure heette ze; Fientje voor intimi. Ze had een goedbelegde boterham dankzij het fortuin dat haar vader had gemaakt in de margarinehandel. Met haar vermogen verzachtte ze de nood van de armsten in Gemert. Wie was die weldoenster die leefde in weelde?

Josephina Lucia Maria Verschure werd op 10 februari 1867 in Oosterhout geboren als dochter van Adriana Maria Oomen en Dominicus Andreas Verschure, een succesvol zakenman. Ze had twee oudere zussen: Maria Johanna (1859-1917) en Anna Maria Antonia (1861-1930). Toen Josephine vijf jaar oud was, verhuisde het gezin naar de Westersingel in Rotterdam.

Om de rijkdom van de familie Verschure en de connectie met Gemert te begrijpen moeten we het sociale en economische netwerk kennen

waarin Josephine is opgegroeid. We pikken de draad op bij haar opa Johannes Verschure die in 1798 werd geboren in Waspik. Hij stamde uit een schippersfamilie. Zijn vader Martinus was al schipper en de familienaam Verschure was in de negentiende eeuw door heel Nederland verbonden aan scheepvaartmaatschappijen en rederijen.

Margarine

Johannes Verschure verhuisde met zijn gezin van negen kinderen – onder wie de vader van Jose-

In het archief van de gemeentesecretarie Rotterdam, afdeling bevolking, bevolkingsboekhouding van Rotterdam, zijn de gezinsleden van Dominicus Verschure – onder wie Josephine met volgnummer 5 – op 19 november 1872 ingeschreven als inwoners van Rotterdam.

The image shows a handwritten family register (household list) from 1872. It is a table with multiple columns and rows, containing names, birth dates, and other details of the household members. The handwriting is in cursive and somewhat faded. The table is organized into columns, with names and birth dates being the most prominent entries. The document is a historical record of a family living in Rotterdam in 1872.

No.	Name	Birth Date	Other Details
1	Dominicus Verschure	1798	Head of household
2	Adriana Maria Oomen	1835	Wife
3	Maria Johanna Verschure	1859	Daughter
4	Anna Maria Antonia Verschure	1861	Daughter
5	Josephina Lucia Maria Verschure	1867	Daughter
6	Johannes Verschure	1798	Grandfather
7	Martinus Verschure	1798	Grandfather
8	Maria Verschure	1859	Grandmother
9	Anna Verschure	1861	Grandmother

phine – naar Oosterhout. In de negentiende eeuw ontstond in Noord-Brabant een levendige handel in margarine, ook wel kunstboter genoemd.

Die boter werd verscheept naar de havens van Antwerpen en Rotterdam en waarschijnlijk was schipper Johannes Verschure al spoedig één van die transporteurs. Met een goede neus voor handel zag Johannes Verschure een toekomst in de productie en handel van margarine. Hij en zijn zonen stortten zich naast de scheepvaart op de margarine-industrie.

Opa Johannes Verschure was al overleden toen zijn zonen in 1879 de firma *Joh's M. Verschure & Zoon* oprichtten als voortzetting van de firma's Gebr's. Verschure in Oosterhout en de al sinds 1838 bestaande firma Joh's M. Verschure in Rotterdam. De oprichtingsakte passeerde bij notaris W. 't Hooft in Rotterdam en de ondertekenaars waren Josephines vader Dominicus Andreas Verschure en zijn broers Petrus Johannes, Hendrikus Wilhelmus en Cornelis.

Doel van de nieuwe firma was: *'het drijven van den binnen- en buitenlandschen handel in boter, kaas, vet, margarine en aanverwante artikelen, alsmede den binnenlandschen handel in koloniale waren, spiritualiën en andere koopgoederen'*.¹

De firma had kantoren in Antwerpen, Londen, Den Haag en Rotterdam, waar Dominicus Verschuren vanuit Oosterhout met zijn gezin naartoe was verhuisd. In 1884 was Josephines vader D.A. Verschure samen met J.A. Jurgens de grootste aandeelhouder van de Franse *Société Anonyme d'Alimentation*, een samenwerkingsverband van margarineproducenten.²

Dominicus bleef ook in de scheepvaart actief met een stoombootdienst tussen Oosterhout en Rot-

terdam die hij in 1879 overschreef op de firma *Joh's M. Verschure & Zoon*.³ Dat de vader van Josephine een man van aanzien was, kan blijken uit het feit dat er later een binnenvaartschip naar hem genoemd werd. De 'D.A. Verschure' heeft gevaren tot 1962.

Voorschoten

Toen Josephine veertien jaar oud was werd ze bij de burgerlijke stand in Rotterdam uitgeschreven als inwoner en vertrok ze naar Voorschoten. Wat ze daar ging doen laat zich raden: vijf jaar eerder was daar onder leiding van de zusters Dominicanessen een pensionaat opgericht onder de naam Huize Bijdorp, die blijkens advertenties in diverse kranten van die tijd bestemd was voor *'jonge juffrouwen uit den beschaafden stand'*.⁴ Drie jaar later, op 15 augustus 1884 – ze was toen zeven-tien – keerde Josephine terug naar Rotterdam en trok weer bij haar ouders in.

Haar terugkeer werd meteen gevierd met een vakantie in Scheveningen. In dagblad Het Vaderland van 17 juli 1884 was onder de rubriek 'Aangekomen Vreemdelingen' in Hotel Zeerust in Scheveningen de naam van mej. Verschure opgenomen, samen met die van J.F. Verschure uit Rotterdam en J.C.J. Verschure uit Oosterhout. De voorletters J.F. kunnen staan voor haar één jaar oudere neef Johannes Franciscus, zoon van Josephines oom Hendrik en J.C.J. zijn waarschijnlijk de voorletters van Johannes Cornelis Josephus, haar twee jaar oudere neef, zoon van oom Cor.

Huwelijken

Zakelijke banden tussen vermogende Brabantse families werden versterkt door onderlinge

Van Josephine Verschure zijn weinig foto's bekend. Echter, op deze nooit eerder gepubliceerde foto van de Oosterhoutse fotograaf De Jongh is Josephine Verschure (links) te zien tijdens een bezoek aan haar neef Johannes Cornelis Verschure en diens vrouw Mathilda Verschure-van Spaendonck. De foto is gemaakt in de woning van deze margarinefabrikant aan de Keiweg in Oosterhout. Hij had zijn patriciërs woning vernoemd naar zijn vrouw: Villa Mathilda. De foto wordt bewaard in de collectie van het Regionaal Archief Tilburg en moet volgens deze dienst gemaakt zijn tussen 1885 en 1910.

huwelijken van kinderen uit die rijkeluisfamilies. Waarom Josephine zelf niet getrouwd is, is niet bekend, maar de familie Verschure was goed in huwelijksverbindingen met andere welgestelde families: drie nichtjes van Josephine trouwden met drie zonen van de margarinefamilie Jurgens uit Oss. De families Verschure en Jurgens werden in het Venloosch Weekblad van 13 mei 1876 *'de grootste boterhandelaars in ons land'* genoemd. En twee neven van Josephine trouwden in 1889 met dochters van de puissant rijke textielfamilie Van Spaendonck uit Tilburg. Onder het motto

'neef en nicht trouwt allicht' trouwde Wilhelmus Johannes Verschure met zijn nicht Cornelia Arnolda Maria van Spaendonck. En diens broer Johannes Cornelis Josephus Verschure trouwde met zijn nicht Mathilda Maria Anna van Spaendonck.

Unilever

Johannes Cornelis Josephus Verschure werd een succesvol margarinefabrikant in Oosterhout. Zijn bedrijf ging in 1928 op in de Margarine Unie – ook wel het Jurgens-concern genoemd – in Rotterdam en de fabriek in Oosterhout werd

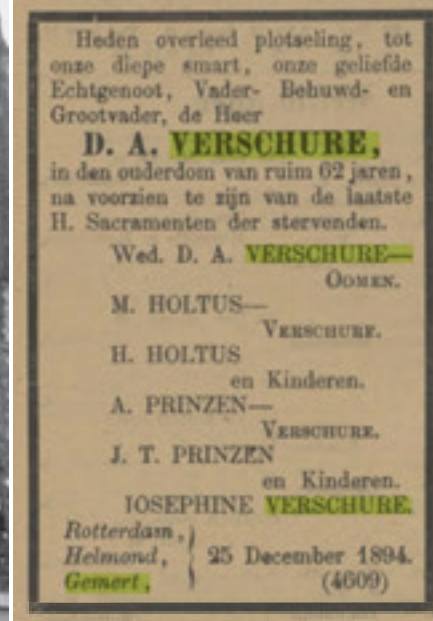

Foto links: Deze foto toont 'het Prinzenhuis' in 1967. Hier woonde Josephines zus Anna Verschure, nadat ze door haar huwelijk met Johannes Theodorus Prinzen van Rotterdam naar Gemert was verhuisd. (Foto J. Duppen, beeldarchief Heemkundekring De Kommanderij Gemert, hkk03344)

Foto rechts: Dagblad De Maasbode meldde het overlijden van Josephines vader Dominicus Andreas Verschure in Rotterdam. Josephines zus Maria was toen gehuwd met Johannes Hermanus Josephus Holtus en woonde in Helmond; haar andere zus Anna was getrouwd met Johannes Theodorus Prinzen en woonde in Gemert. Josephine en haar moeder woonden nog in Rotterdam waar haar vader overleed.

gesloten. Er vielen 250 ontslagen en het Dagblad van Noord-Brabant sprak op 14 juni 1928 van een ramp voor Oosterhout.

Op 1 januari 1930 fuseerde de Margarine Unie met de Britse zeepfabrikant Lever Brothers en ontstond de multinational Unilever, die in 2020 een omzet draaide van 51 miljard euro en wereldwijd 149.000 werknemers in dienst had. Josephine Verschure kwam regelmatig over de vloer bij haar neef Johannes Cornelis Josephus, die dus mede aan de basis stond van het wereldconcern Unilever.

Familie Prinzen

Ook in het gezin van Josephine Verschure raakten persoonlijke en zakelijke belangen verweven. Haar zus Anna Maria Antonia trad in 1885 in het huwe-

lijk met Johannes Theodorus Prinzen, textielfabrikant uit Gemert, en neef van de margarinefabrikanten Prinzen & Van Glabbeek in Helmond, die in dezelfde markt opereerden als de Verschures. Het pasgetrouwde stel ging wonen in een patriciërs-huis aan de Kerkstraat in Gemert. Hier begon voor Josephine de connectie met Gemert.

Josephine woonde nog in Rotterdam toen haar zus Anna trouwde met Johannes Theodorus Prinzen. Hoe belangrijk de relatie met haar zus Anna in Gemert was, bleek toen op eerste kerstdag 1894 hun vader Dominicus Verschure plotseling overleed. Josephine en haar moeder wilden daarna ook naar Gemert. Al snel begonnen Josephine en haar moeder met de voorbereidingen om zelf in Gemert te gaan wonen. Ruim twee jaar na het overlijden van Dominicus verhuisden Josephine

en haar moeder Adriana Maria Verschure-Oomen van Rotterdam naar Gemert. De familie Verschure liet vader Dominicus begraven op het kerkhof van St.-Jans Onthoofding in Gemert.

Op 27 februari 1897 werden Josephine en haar moeder in het bevolkingsregister in Gemert ingeschreven op het adres Kerkstraat B326. Dat was de patriciërswoning die in 1878 was gebouwd door Wilhelmus Antonius van Schijndel aan wat nu het Ridderplein heet. Waarschijnlijk hebben de familie Verschure en Willem van Schijndel elkaar al gekend, want Willem zat ook in de margarine-industrie.

Willem van Schijndel

Van Schijndel was een Gemerts zakenman en behoorde ook tot de rijken van Brabant. Hij zag hoe Johan Jurgens in Oss met een recept van de Fransman Hippolyte Mège Mouriès in 1871 als één van de eerste Brabanders op grote schaal margarine ging produceren. Van Schijndel wilde zijn graantje meepikken en opende in 1874 een door een stoommachine aangedreven margarine-fabriek aan de Molenstraat. Het geld stroomde binnen en zo kon hij aan het Ridderplein in 1878 een riant neoklassieke patriciërswoning bouwen. Dat gebeurde op de plaats waar de al in 1549 bekende herberg 'In de ridder Sint-Joris' stond. Vijf jaar later opende hij ook een Machinale Klompenfabriek bij de Beekse brug in Beek en Donk. Dat deed hij nadat hij op de wereldtentoonstelling van Parijs in 1881 de installatie kocht van de daar voor het eerst gedemonstreerde geheel machinale klompenfabricage. Her en der kocht Van Schijndel landerijen op, waarmee hij zijn enorme vermogen uitbouwde.

Twee weken voor hij op 11 oktober 1893 op 57-jarige leeftijd kinderloos overleed, had hij bij notaris Dijkhof in Helmond zijn testament laten opmaken. Daarin bepaalde hij dat zijn weduwe Maria Elisabeth van Schijndel-Keunen zijn hele vermogen zou erven. Het herenhuis en zijn landerijen in Gemert met oppervlakte van ruim 75 hectare werden geschat op een waarde van 27.745 gulden.

Het totale nagelaten vermogen met bezittingen buiten Gemert en uitstaande leningen en hypotheken bedroeg bijna een kwart miljoen gulden. Vergelijk: de jezuïeten kochten het kasteel in 1881 voor 78.000 gulden. Willems weduwe Maria Elisabeth Keunen verhuisde na de dood van haar man naar België en het herenhuis aan het Ridderplein kwam dus vrij.

Grondtransacties

Wanneer Josephine Verschure en haar moeder dat pand precies kochten, is niet met zekerheid vast te stellen. Die informatie zit verborgen in een reeks grondaankopen en grondruilen, waarin ook Josephines zwager Johannes Theodorus Prinzen een rol heeft gespeeld.

Zo passeerden op 4 maart 1896 bij notaris Van Kemenade in Gemert twee aktes waardoor de dan nog in Rotterdam wonende Josephine grond verwierf in Gemert. Volgens de ene akte kocht ze voor honderd gulden een weiland. Verkopende partij was het armbestuur waarvan Wilhelmus Wijnandus Prinzen (vader van haar zwager Johannes Theodorus Prinzen) de president was. In de andere akte ruilde Johannes Theodorus Prinzen als gevolmachtigde van Josephine Verschure erf

Deze foto is gemaakt ter gelegenheid van het gouden huwelijk van Wilhelmus Wijnandus Prinzen en Maria Francina van Glabbeek in 1903. Zij waren de schoonouders van Josephines zus Anna. Josephine is te zien in het rode kader.

Foto onder: De voorgevel van de patriciërs woning aan het Ridderplein, die is gebouwd door Willem van Schijndel. Josephine Verschure en haar moeder woonden hier ongeveer een eeuw geleden. De foto is gemaakt in 1937, toen het pand al dienst deed als gemeentehuis, in het huwelijksjaar van prinses Juliana en prins Bernhard. Vandaar de letters JB. (Foto Jan Duppen, beeldarchief Heemkundekring De Kommanderij Gemert, hkk09934)

en tuin met bierbrouwer Godefridus Adrianus Antonius Bijvoet.

De moeder van Josephine kocht in datzelfde jaar een huis aan de Kerkstraat. Door perceelnummers en huisnummers – voor zover die te achterhalen zijn – te combineren valt op te maken dat ze vanuit Rotterdam hun vertrek naar het huidige Ridderplein aan het voorbereiden waren.

Nieuwe fase in Josephines leven

Zo begon na het overlijden van haar vader voor de dan 27-jarige Josephine Verschure een nieuwe fase in haar leven. Aan het Ridderplein had ze met haar moeder de beschikking over een riante woning met koetshuis. Ze hadden een butler, een dienstmeid en koetsier in dienst.

Ook konden ze vanuit hun woning genieten van een prachtig uitzicht. Het Engelse landschapspark rondom het kasteel reikte tot dichterbij haar woning, dan de kasteeltuin van nu. Want de gemeente kocht pas in 1928 een stuk van de tuin om het marktplein te kunnen uitbreiden. Ook moet Josephine er in 1907 getuige van zijn geweest, hoe de jezuïeten voor hun seminarie

een hele nieuwe vleugel lieten bouwen op het kasteelterrein. Die werd met douglassparren aan de binnenkant van de buitengracht afgeschermd van de buitenwereld, zodat de seminaristen en de inwoners van Gemert elkaar niet konden zien. Ook al zag Josephine daar aan het Ridderplein geen priesters-in-opleiding, de katholieke kerk nam wel een belangrijke plaats in haar leven in. In de Limburgse Koerier van 8 mei 1900 werden haar naam en die van haar moeder vermeld op een lijst van deelnemers aan de Nationale bedevaart ter Wereldhulde naar Rome.

Overlijden moeder

Josephine Verschure woonde ruim twintig jaar samen met haar moeder aan het Ridderplein, tot die in 1919 op 86-jarige leeftijd overleed. Moeder Adriana Maria Verschure-Oomen werd begraven bij haar man in het familiegraf van Verschure achter de kerk Sint-Jans Onthoofding. De band met haar zus Anna Maria Antonia Prinzen-Verschure, die enkele honderden meters verder aan de Kerkstraat woonde, zal na het overlijden van hun moeder alleen maar sterker zijn geworden.

Josephine had voortaan de handen vrij om zich in te zetten voor de zieken en zwakkeren in de Gemertse samenleving. In 1921 werd ze secretaris-penningmeester van de Gemertse Wit-Gele Kruisvereniging. Die functie bleef ze bekleden tot haar overlijden in 1925.⁵

Dagblad De Zuid-Willemsvaart gaf op 25 april 1925 een inkijkje in haar rol van Wit-Gele Kruisbestuurslid. 'Zondag zal in onze gemeente een bloemendag worden gehouden, waarvan de opbrengst ten bate komt van het Wit-Gele Kruis.

Het bericht uit dagblad De Maasbode waarin het overlijden werd gemeld van Josephines moeder Adriana Maria Verschure-Oomen.

Ongetwijfeld zal iedereen gaarne een kleinere of grootere gift overhebben om zich te toonen met de Emmabloem. 't Is toch zoo, verheven schoon doel, mede te werken voor de bestrijding van de tuberculose. De afdeling Gemert treedt met kracht op tegen deze vreeselijke kwaal. Thans is door het Wit-Gele Kruis weer een mooie lighal geplaatst op een rustig plekje, voor de patiënten die buiten moeten liggen. Om inlichtingen kan men zich wenden tot de secretaresse Mej. J. Verschure.'

Haar sociale contacten onderhield Josephine niet alleen in kringen van welgestelden. Een bericht in De Zuid-Willemsvaart van 2 maart 1924 over

een ontwikkelingscursus voor vrouwelijk publiek getuigde daarvan: *'We mogen hier vaststellen, dat ook dezen winter weer de belangstelling eene blijvende was, en dat personen van alle klassen der maatschappij zich onder het gehoor bevonden. Van de gelegenheid om vragen te stellen over van alles werd 'n druk gebruik gemaakt, zoodat er ook veel afwisseling in de besprekingen was. Ook ter bevordering van den Volkszang dragen die avonden bij, geopend en gesloten als zij telkens worden met 'n Leeuwerik-lied of met ons Gemertsch liedje. Mej. Verschure was wel aller tolk, toen zij bij 't eindigen der laatste les een hartelijk dankwoord tot pastoor Poell sprak.'*

R.K. Meisjesbescherming

Josephine Verschure trok zich dus het lot aan van de zwakkeren in de samenleving. Zo was ze onder meer presidente van de Vereeniging tot bescherming van rooms-katholieke meisjes. Wat die vereniging onder meer deed wordt duidelijk in een artikel in De Zuid-Willemsvaart van 2 april 1921 dat zich richtte tot ouders: *'Nu de werkloosheid in de industrie aanleiding wordt voor uw meisjes om zich voor 'n dienst te verhuren, moet gij nauwlettend waken, dat zij in goede diensten terecht komen. Dat kunt gij op uw eigen niet. Weest nu zoo verstandig dat gij u laat helpen. Gij kunt de noodige hulp krijgen bij Mej. Jos Verschure, die de correspondentie is voor de R.K. Meisjesbescherming en bij Bertha Baggers, Binderseind. De pogingen om meisjes uit het Zuiden naar slechte betrekkingen in de groote steden te lokken worden steeds voortgezet. Laat daarom geen Gemertsch meisje weggaan, zonder dat gij hebt laten onderzoeken, waar het terecht komt.*

En zorgt intusschen dat uw meisjes zóó zijn, dat ze gerecommandeerd kunnen worden. Als ze ruw in den mond zijn, kan men ze in huishoudens met kinderen nergens gebruiken.'

Stichting

In 1921 richtte Josephine bij notaris Sprengers bij testament de 'Weldadige Stichting van Josephine Verschure' op. In het testament staat: *'Ik bestem van mijne nalatenschap een bedrag van honderd gulden tot eene stichting, welke ik ten behoeve van huiszittende en gebrekkige armen in de gemeente Gemert door deze mijne uiterste Wilsbeschikking in het leven roep en waaraan ik den naam geef van "Weldadige Stichting van Josephine Verschure".'*

In een verdere bepaling was opgenomen dat de stichting *'de helft harer inkomsten te besteden tot het doen van bedelingen aan hulpbehoevende armen zonder onderscheid van godsdienst, op de eerste plaats aan die behoeftigen, die door zware lichaamsgebreken, blindheid, sleepende ziekten of andere kwalen buiten staat zijn in hun onderhoud te voorzien en de wederhelft dier inkomsten af te dragen aan het bestuur van den Roomsch Katholiek Parochiale Arme van Gemert'.*

In een slotbepaling liet ze vastleggen dat binnen zes maanden na haar overlijden nog een bedrag van vijfduizend gulden uit haar nalatenschap moest worden overgemaakt naar de stichting. Verder bepaalde ze dat het bestuur van de stichting moest bestaan uit het college van B. en W. van Gemert (en met vooruitziende blik: *van die gemeente waarbij Gemert eventueel zoude worden gevoegd*) en uit de voorzitter en ondervoorzitter van de Roomsch Katholiek Parochialen Arme

A f s c h r i f t van een der Wilsbeschikkingen uit het testament
van wylen Mejuffrouw Josephine Lucia Maria VERSCHURE te Gemert.

-----O-----

Ik bestem van myne nalatenschap een bedrag van honderd gulden, tot
eene stichting, welke ik ten behoeve van huissittende en gebrekkige
armen in de gemeente Gemert door deze myne uiterste Wilsbeschikking
in het leven roep en waaraan ik den naam geef van

"WELDADIGE STICHTING VAN JOSEPHINE VERSCHURE".

Ik bepaal:

dat die stichting zal zyn gevestigd te Gemert en tot doel zal hebben
de helft harer inkomsten te besteden tot het doen van bedeelingen
aan hulpbehoevende armen; zonder onderscheid van godsdienst, op de
eerste plaats aan die behoeftigen, die door zware lichaamsgebreken,
blindheid, sleepende ziekten of andere kwalen buiten staat zyn in
hun onderhoud te voorzien en de wederhelft dier inkomsten af te
dragen aan het bestuur van den Roomsch Katholiek Parochiale Arme van
Gemert;

Een fragment uit het testament waarin Josephine de 'Weldadige Stichting Josephine Verschure' in het leven roept. (Bron gemeentearchief Gemert-Bakel)

van Gemert. Het bestuur moest in het eerste kwartaal van elk jaar verantwoording afleggen aan de gemeenteraad. Voor zover na te gaan is dat ook elk jaar netjes gebeurde.

'Ten eeuwigen dage'

Dagblad De Zuid-Willemsvaart berichtte op 27 november 1925 over de stichting en besloot met de constatering: *'Zoo zal in weldadigheid en in armendankbaarheid de naam van de stichter blijven voortleven ten eeuwigen dage.'* Dat *'ten eeuwigen dage'* duurde welgeteld negentig jaar. Zo lang heeft de Weldadige Stichting van Josephine Verschure bestaan. Het einde van de stichting werd ingeluid door de Rabobank die er in een brief van 29 september 2011 op wees, dat de stichting niet bij de Kamer van Koophandel

was ingeschreven. De spaarrekening met daarop 4.941,25 euro kon daarom niet worden voortgezet op naam van de stichting. De bank adviseerde een officieel bij de Kamer van Koophandel ingeschreven stichting op te richten en de spaarrekening voort te zetten, of de rekening op te heffen en het saldo te besteden 'conform de wens van mevrouw J.L.M. Verschure'. Dat laatste is gebeurd en het geld viel vrij ten goede van het Armbestuur van de kerk.

Plotseling overleden

Josephine Verschure overleed plotseling op 58-jarige leeftijd op 5 november 1925. Ze werd begraven in het familiegraf bij haar vader en moeder op het kerkhof van de kerk Sint-Jans Onthoofding. Als executeur testamentair had

No 64

In het jaar negentien honderd vijf en twintig, den 11den November
 zijn voor ons Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der gemeente G E M E R T, provincie
 Noordbrabant, verschenen: Adrianus Frunt
 oud heden overlijft jaren, den beroep heden overlijft wonende te
Gemert
 en Henricus Antonius Trimbos
 oud heden overlijft jaren, den beroep heden overlijft wonende te
Gemert
 die ons verklaarden, dat Josephine Lucia Anna Verschure
 geboren te Oelberheut oud acht en vijftig jaar
heden overlijft wonende te Gemert dochter van
dominicus collache Dominicus Adriaan Verschure
en Maria Anna Comen
 is overleden den 11den November negentien honderd vijf en twintig,
 te Gemert des avonds middags ten aan ure.

Waarvan door ons deze akte is opgemaakt, welke na gedane voorlezing aan de aanwezigen,
 door ons is getekend met de

Adrianus Frunt
H. Trimbos.

De Ambtenaar van den Burgerlijken Stand,
J. B. B. B.

Zadelmaker Adrianus
 Frunt en hotelier Henricus
 Antonius Trimbos hebben
 het overlijden van Josephine
 Verschure officieel bij
 de gemeente gemeld.
 (Gemeentearchief Gemert-
 Bakel, Burgerlijke Stand
 – Akten van overlijden
 Gemert NT.O.G013125/
 OG1925069)

Het bericht in dagblad
 Het Huisgezin waarin het
 overlijden van Josephine
 Verschure bekendgemaakt
 werd.

Het familiegraf op het kerkhof van Sint-Jans Onthoofding waar
 Josephine en haar ouders begraven liggen is een gemeentelijk
 monument. (Foto Ad Otten, 2005)

†

Verhoor, o Heer, de geboden en zie gun-
stig naar op de H. Missen, die wij U opdragen
voor de Ziel van Zglijer

Mejuffrouw

Josephina Lucia Maria Verschure,
lid der Deede Orde van den H. Franciscus.
Gebooren te Oosterhoek 19 Februari 1867,
overleed 23. voorzien van het H. Oliesel,
te Gemert 5 November 1926. De plechtige
Uitvaart en Begraving geschiedden
aldaar 9 November d.a.v.

O reine ziel, die 't Paradijs rijt gaan be-
zitten, waart gij nog gebleven bij ons!
Waarom verlaat gij ons, die zoo werden
gesterkt door uw voorbeeld, zoo gesteund
door uw daadkrachtig leven, zoo getroost
door uw liefde! Verkondig: niet heel de
gemeente uw lof en prijzen niet de armen
u zalig? Ik ken uw werken, zegt de Heer,
Ik ken uw geduld; gij hebt ten einde toe
ter Heer liefde geleefd... Ik zal u de kroon
des levens geven (Apoc. II) in den Hemel
met het koer der Maagden, daar gij den luister
van Gods Huis hebt bemind.

Diebare zuster en mijne geliefden, met
Sinté Rosa van Vitorbo mag ik zeggen: ik
moet u verlaten, doch ik steef gerust en
gelukkig. Vergeet mij niet.

Hare laatste woorden waren:
JESUS, MARIA, JOHANNES.

H. J. v. d. Werff, koster, Gemert.

*Het bidprentje van Josephine Verschure.
(Bron archief Heemkundekring De
Kommanderij Gemert, bidprentjes,
objectnummer 05960)*

Gemeentehuis

Meer nog dan haar inboedel was het woonhuis dat ze naliet interessant. Daarvoor had de gemeente belangstelling. Het gemeentehuis uit 1885 naast de kerk aan de Kerkstraat was te klein geworden en voldeed in meerdere opzichten niet aan 'de hedendaagsche eischen' van die tijd, zo stond beschreven in het besluit

Josephine haar neef Arthur Steegh-Prinzen uit Blerick aangewezen, die was getrouwd met een dochter van haar zus Anna.

Wat ze zoal naliet valt te lezen in De Zuid-Willemsvaart waarin waarnemend-notaris Nieboer uit Gemert en notaris Van Alphen uit Helmond een openbare verkoop aankondigden van Josephines 'deftigen inboedel, hoofdzakelijk bestaande uit diverse ameubelementen, ledikanten, wasch- en andere tafels, stoelen, beddegoed, schilderijen, spiegels, kachels, haarden, fornuizen, lampen, kronen, tapijten, banken, speeltafeltjes, vazen, serviezen, keukengerief, glas- en aardewerk, een secretaire, een antieke kast, enz. enz.'

Die openbare verkoop werd gehouden op 13 januari 1926, 's morgens om negen uur, 'aangvangende in het koetshuis naast het sterfhuis te Gemert van Mej. Verschure en na afloop onmiddellijk in Hotel de Keizer aldaar, en zoo nodig op volgende dagen te beginnen telkens voorm. 9 uur in gezegd hotel, in het openbaar'. De openbare verkoop vond plaats 'à contant'.

van de gemeenteraad op 9 februari 1926.

Anna Prinzen-Verschure en haar nichtje Anna Kleissl-Holtus – erfgenamen van Josephine – besloten het patriciërshuis aan de gemeente te verkopen.

Op 18 maart 1926 meldde dagblad Het Huisgezin de goedkeuring door Gedeputeerde Staten van een gemeenteraadsbesluit van 9 februari 1926 'tot aankoop van de panden van wijlen mej. Verschure, waarvan het groote pand zal worden ingericht voor raadhuis'. De voorgenomen verhuizing naar het gemeentehuis stuitte nog op verzet, meldde dagblad De Zuid-Willemsvaart eerder die maand op 9 maart: 'Er schijnen nog moeilijkheden te zijn met het overhuizen van het gemeentehuis daar sommige personen te zeer aan het oude gebouw gehecht zijn. Misschien worden nu de reeds zoo vaak gehoorde geruchten van ontslagaanvragen waarschijnlijk werkelijkheid.'

De verhuizing liet nog een half jaar op zich wachten, maar binnen een jaar na het overlijden

Bij het besluit van Gedeputeerde Staten om de aankoop van de woning van Josephine Verschure door de gemeente Gemert goed te keuren, behoorde een document waarop met een plattegrond en een foto de situatie werd beschreven. Deze situatieschets wordt bewaard in het gemeentearchief van Gemert-Bakel. Hier een uitsnede van het document waarop plattegrond en foto te zien zijn. (Bron Gemeentearchief Gemert-Bakel, 11.003 Gemeentebestuur Gemert, Archief 1813-1926)

van Josephine Verschure vond in haar voormalige woning de eerste gemeenteraadsvergadering plaats. Op 16 oktober 1926 meldde de Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant: 'Gistermorgen te 9 uur kwam de Raad der gemeente Gemert in openbare vergadering bijeen. Voor de eerste maal had deze vergadering plaats in het nieuwe gemeentehuis, het mooie patriërs-huis dat door de gemeente onlangs is aangekocht en om zijn inrichting en ligging zich

zoo uitstekend leent voor het doel waarvoor het thans bestemd is. Schoorvoetend traden de leden van den Raad de raadzaal binnen. Ze wisten wel dat de zaal waarin zij voortaan de gemeentebelangden zouden moeten bespreken schitterend was, doch nu ze was gemeubileerd met de pas gisteren aangekomen meubels maakte de zaal een verrassenden indruk. Prachtige portretten van H.M. de Koningin, van Prins Hendrik en Prinses Juliana (peinture Bogaerts) sieren mede de zaal.'

Geen rijksmuseum

Al direct in de eerste vergadering werd er gekibbeld over het gebruik van ruimten in het nieuwe gemeentehuis. Aanleiding was een verzoek van rijksontvanger M. J. Goossens om aan hem twee kamers in het nieuwe gemeentehuis te verhuren 'voor den dienst van het Rijk'.

De Zuid-Willemsvaart van 16 oktober 1926 doet er verslag van: *'De Voorzitter zegt dat alle kamers bezet zijn en meent dat hierover dus niet verder gesproken behoeft te worden. Corstens: Wel bezet, ja, maar noodig is iets anders. Volgens zijn meening moet men hiertoe overgaan, wijl men de gemeentekas daardoor met 'n paar honderd gulden kan bevoordeelen en men 't Rijk niet moet tegenwerken. De Voorzitter noemt dan alle ver-*

trekken met de daaraan gegeven bestemming op. Corstens zegt, dat eerst de gemeente-ontvanger beneden geplaatst was en later, toen 't verzoek van den Rijksontvanger kwam, naar boven op een nog leegstaande kamer verhuisd werd en dat ook 't kadaster eerst beneden was en toen ook naar boven werd overgeplaatst. Naar hem ter oore gekomen is, heeft 't gemeentebestuur naar aanleiding van dit verzoek een brief gericht aan den Inspecteur der belastingen en vraagt voorlezing daarvan. Van Abeelen zegt intusschen, dat, hoe die brief ook moge luiden, zijn meening is, dat van 't gemeentehuis geen 'rijksmuseum' gemaakt moet worden, waarop de heer Corstens antwoordt, dat er van rijksmuseum geen sprake is.' Na nog wat argumentatie over en weer vroeg

De trouwzaal in het gemeentehuis deed aanvankelijk dienst als raadszaal.

raadslid Corstens om een stemming, waar de burgemeester in eerste instantie niet aan wilde. Uiteindelijk werd er toch gestemd en besloot de raad met zeven stemmen voor en drie tegen om het verzoek van rijksontvanger Goossens om twee kamers te mogen huren af te wijzen.

Zo belandden het gemeentebestuur en het ambtelijk apparaat op de plek aan het Ridderplein, waar ze nog altijd gevestigd zijn. De raadszaal werd ondergebracht in de ruimte die we nu kennen als trouwzaal. De oorspronkelijke vergadertafel uit die zaal, waaraan de gemeenteraad zijn gewichtige besluiten nam, staat nu in de heemkamer van heemkundekring De Kommanderij Gemert aan de Ruijschenberghstraat. In de loop der jaren is het gemeentehuis diverse keren verbouwd en uitgebreid.

Telefoonnummer 1

En wat gebeurde er met telefoonnummer 1 van Josephine Verschure? Ook dat wilde de gemeente graag hebben. Maar de Gemertse ondernemer Henri Corstens ook. Op een veiling waar spullen uit de erfenis van Josephine Verschure werden verkocht, bood hij een knaak – oftewel 2,50 gulden – en daarmee had de gemeente het nakijken. Corstens pronkte er graag mee: 'Electr. Koffiebranderij, Theehandel en Tabaksfabriek Tel. 1 Gemert Tel. 1'. Maar liefst twee keer vermeldde hij telefoonnummer 1 in een advertentiefolder. Er mocht geen misverstand bestaan over de vraag wie je aan de lijn kreeg na het overlijden van Josephine Verschure.

Noten:

1. Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosse courant, 8 maart 1879.
2. 'Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890' Deel I - Techniek en modernisering. Landbouw en voeding. Hoofdstuk 'Margarine' door N.H.W. Verbeek, pagina 149. Geraadpleegd via DBNL (KB, nationale bibliotheek).
3. Het Nieuws van de Dag, 6 maart 1879
4. De Tijd, 4 februari 1876
5. Van pesthuis tot wijkgebouw, 1991, Anny van de Kimmenade-Beekmans, pagina 171

Geraadpleegde bronnen:

- Alle geboorte-, huwelijks-, verhuis- en overlijdensdata in dit artikel zijn gecontroleerd in bevolkingsregisters van de betreffende gemeenten en via gedachtenisprentjes of stambomen op internet.
- Informatie over de bedrijfsactiviteiten van de familie Verschure is ontleend aan krantenartikelen die te vinden zijn via de website delpher.nl en diverse websites die (deels) handelen over margarine-industrie in de periode dat de familie Verschure hierin actief was. Voor de passage over Unilever is https://nl.wikipedia.org/wiki/Unilever_geraadpleegd.
- Informatie over grondtransacties voor het verwerven door de familie Verschure van wat nu het gemeentehuis aan het Ridderplein is, is opgezocht in het gemeentearchief van Gemert-Bakel.
- Bij het gemeentearchief van Gemert-Bakel is het dossier van de 'Weldadige Stichting van Josephine Verschure' ingezien.
- Wat er na haar overlijden met telefoonnummer 1 van Josephine Verschure gebeurde, is al eerder beschreven door Ad Otten in Gemerts Heem 2009, nummer 4.

Gemert bleef in Rampjaar 1672 buiten schot

In veel Nederlandse musea, bibliotheken, archieven en andere culturele instellingen is de maand oktober 'De maand van de Geschiedenis'. Dit jaar is het thema 'Wat een ramp!' Het is een passend thema in 2022, want het is 350 jaar geleden dat Frankrijk, Engeland en de bisdommen Münster en Keulen de oorlog verklaarden aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het jaar 1672 ging de Nederlandse geschiedenisboeken in als rampjaar. Het oorlogsgeweld ging aan Gemert voorbij, maar helemaal onopgemerkt bleef het rampjaar in het neutrale Gemert nu ook weer niet.

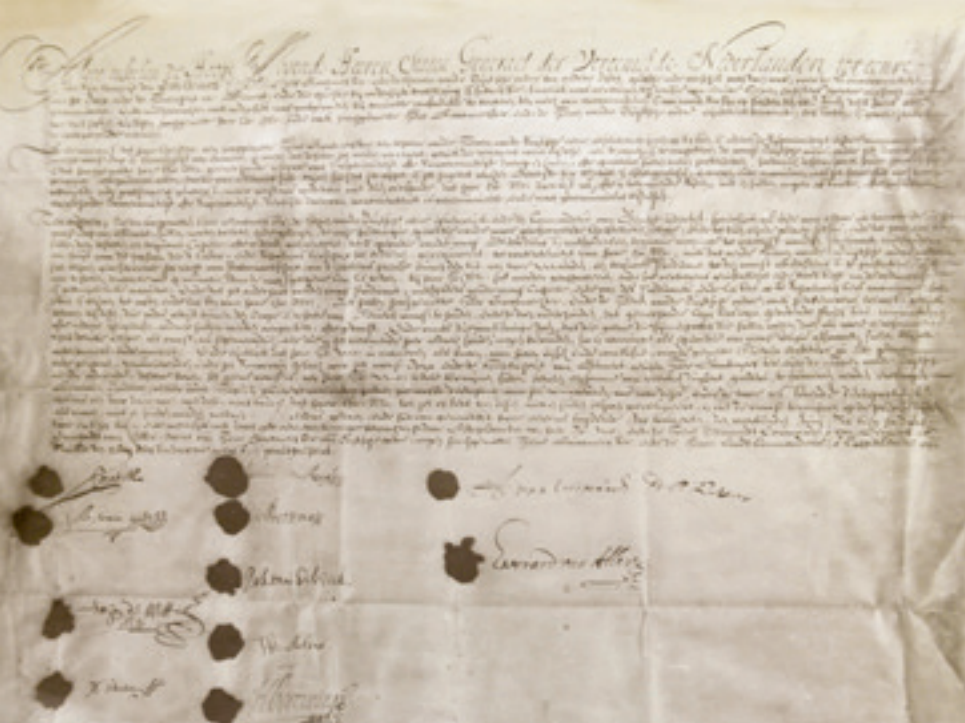
"Het volk was redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos", zo werd gezegd. Veel Nederlandse kastelen vielen ten prooi aan de Franse legers. We kennen ze nog uit archieven of

van de spaarzame restanten. Het begon allemaal op 12 juni 1672, toen de Franse legers met een strategisch omtrekkende beweging bij Lobith de Rijn over trokken. Ze maakten korte metten met

het zwakke leger van de Republiek. Bij deze veldslag werd de burcht Tolhuis bij Lobith vrijwel met de grond gelijkge- maakt.

De Staatse genieofficier Valentijn Klotz was in december 1675 in Gemert gelegerd. Hij maakte toen onder meer deze prent van het hoofdgebouw van het kasteel, gezien vanuit het noordwesten. (Collectie A. Thelen)

Het Soevereiniteits-Akkoord uit 1662, ondertekend door onder meer Johan de Witt en Ambrosius van Virmundt.

het einde van de Tachtigjarige Oorlog werd Caspar Ulrich van Hoensbroek na een ruzie met

De Hollandse oorlog was begonnen en die zou duren tot de Vrede van Nijmegen in 1678. De Fransen trokken plunderend, moordend en verwoestend langs kastelen aan de Rijn en de Vecht. Nadat de Franse commandant La Fosse kasteel Nijenrode bij Breukelen enkele maanden als hoofdkwartier had gebruikt, staken de Fransen het in 1673 in brand en lieten het als een ruïne achter. Dit kasteel werd later herbouwd, zoals veel andere, al dan niet in de oorspronkelijke staat.

Andere kastelen verdwenen definitief van de kaart, zoals kasteel Ten Bosch bij Weesp. Kasteel Culemborg was eenzelfde lot beschoren, evenals kasteel Waddestein bij Asperen. De lijst van verwoeste en verdwenen kastelen is veel langer. Intussen stond het Gemertse kasteel onaangetast 'in 't aawe graft te droome'. Het kasteel was nog maar net tien jaar uit de gevarezone. Want aan

zijn meerderen binnen de Duitse Orde afgezet als commandeur van Gemert. Hij vluchtte naar Den Haag, zocht steun bij de Staten-Generaal, en keerde in gezelschap van de graaf van Horne met vijfhonderd ruiters en soldaten terug naar Gemert. De commanderij werd bezet en kwam zo onrechtmatig onder gezag van de Republiek.

Veertien jaar bezet

Veertien jaar lang bleef Gemert door de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bezet. Als in die periode de Hollandse Oorlog was uitgelopen, waren de Fransen wellicht ook Gemert binnengevallen. Het is zeer wel mogelijk dat het Gemertse kasteel dan ook verwoest was door plunderende Franse soldaten, zoals in 1672 het geval was met veel andere kastelen in de Republiek. Maar Gemert was weer een soevereine vrije rijksheerlijkheid tijdens de Hollandse Oorlog.

Dat is mede te danken aan het Soevereiniteits-Akkoord dat de Duitse Orde overeenkwam met de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1662. Het Akkoord kon worden bereikt omdat de Duitse keurvorsten, de Duitse keizer en de Spaanse koning de kant van de Commanderiej Gemert kozen. Ambrosius van Virmundt was in die tijd de commandeur van Gemert. Hij was één van de ondertekenaars van het Soevereiniteits-Akkoord. Namens de Republiek tekende raadpensionaris Johan de Witt, die tien jaar later in het Rampjaar 1672 werd vermoord.

Vorst van het zelfstandige ministaatje Gemert was Edmund Godfried van Bocholtz, landcommandeur van de balije Biesen. Als beloning voor het oplossen van de Kwestie Gemert werd hij direct na het bereiken van het Soevereiniteits-Akkoord benoemd tot geheim raadsheer van de keizer. Ook werd hij plaatsvervangend grootmeester van de Duitse Orde. Hij werd destijds beschouwd als topdiplomaat in West-Europa. Mede dankzij hem kon in Gemert weer het rooms-katholieke geloof worden beleden. Dat Gemert op grond van het Soevereiniteits-Akkoord ook de gereformeerde godsdienst moest toestaan, werd kennelijk niet gezien als een probleem. De katholieke commandeur van Gemert had immers het recht om de dominee en de protestantse schoolmeester te benoemen.

Onderwijs

Terwijl tijdens de Hollandse Oorlog in de Republiek onder meer scholen werden gesloten, floreerde het onderwijs in Gemert. Gemert en Maastricht waren toen de enige plaatsen in het huidige Nederland waar nog katholiek gymasiaal

onderwijs werd gegeven. Het aantal studenten aan de Latijnse School nam tussen 1670 en 1680 toe tot meer dan honderd. De doorstroming naar de universiteit van Leuven was groot. Toch kreeg Gemert wel iets mee van de Hollandse Oorlog. Inwoners in Handel werden gedupeerd door muitende soldaten die al hun paarden kwamen stelen¹. Ook werden Gemertse jongelui – sommigen amper zeventien jaar oud – voor vijftien dukaten geronseld voor het leger. Ze maakten 's avonds als nieuwbakken soldaten de herberg onveilig. Toen commandeur Ambrosius van Virmundt hoogstpersoonlijk de orde wilde herstellen, sloegen de jongens hem respectloos de hoed van zijn hoofd².

Staatse troepen

In het tweede oorlogsjaar 1674 ontstond op nieuw beroering in Gemert. Na de grote verliezen in 1672 was het tij voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan het keren. Admiraal Michiel de Ruyter won enkele zeeslagen van de Frans-Engelse vloot en Engeland trok zich terug uit de oorlog. Op land liepen de Franse troepen vast in de Waterlinie. Staatse troepen kwamen daarop in 1674 in actie om de Fransen aan de Maas bij Grave te verdrijven.

Vermoedelijk uit strategisch oogpunt werd een legerenheid van het garnizoen in het neutrale Gemert gestationeerd. De commandant probeerde de burgerij gerust te stellen door op een plakkaat bekend te maken dat hij ervoor zou zorgen dat de Staatse troepen in het neutrale Gemert geen overlast zouden bezorgen.

Landcommandeur Ambrosius van Virmundt van de Duitse Orde was daar kennelijk niet gerust

Wijlen Toon van Kessel schilderde ooit een fantasiegezicht ter hoogte van het pas aangelegde Frans Brugske met een Franse legertroep. Op de achtergrond is in de verte de donjon en de hoektoren van de voorburch van Gemerts kasteel te zien.

op. Een paar weken later maakte hij ook via een plakkaat bekend dat 'men aenstonts die clocke sal slaen' als de Staatse soldaten het akkoord zouden schenden dat de soevereiniteit van Gemert waarborgde³. Als de vrijheid en de privileges van Gemert zouden worden aangetast, zouden de Gemertenaren met kloggelui worden opgeroepen om gewapend in verzet te komen. In iedere wijk of gehucht was een 'rotmeester' aangewezen die erop toe moest zien dat iedereen die een geweer of ander wapen had zich dan meldde. Aan 'dienstweigeraars' werden hoge boetes in het vooruitzicht gesteld. Er zijn geen documenten be-

kend waaruit kan blijken dat Gemert daadwerkelijk in het verweer kwam tegen de 'buitenlandse' troepen.

Frans Brugske

Dat het strijdgewoel niet ver was bleek in augustus en september 1672 toen tot twee keer toe een Franse troepenmacht (op weg naar Grave?) om het neutrale Gemert heen trok. Op veilige afstand van het kasteel werd een brug over de Rips gebouwd die in 1697 in documenten opdook onder de naam 'Franse Brugge'⁴. We kennen die straat nu als Het Frans Brugske.

Noten:

1. Rechterlijk Archief Gemert, R86, transcripties Simon van Wetten blz. 6, 8, 9, en 15
2. Rechterlijk Archief Gemert, R86, transcripties Simon van Wetten blz. 6, 8, 9, en 15
3. Gemerts Heem 2002 nr 3, 'Oproep om Gemert met het geweer te verdedigen', Maria van de Vossenbergh-Lortieje
4. Website www.heemkundekringgemert.nl/geschiedenis/straatnamen/straatnamen-h

De architect en 'de blokhut'

Bij het zoeken naar gebouwen die ontworpen zijn door mijn vader G. van den Broek kwam ik bouwtekeningen tegen van een – inmiddels gesloopte – ULO-school in Gemert. Met name de kapconstructie vond ik bijzonder en ik vond het een uitdaging om een 3D-reconstructie van die school te maken. Dat die constructie bijzonder was, bleek wel uit de nodige moeite die het me heeft gekost. Aan het eind van dit artikel is het resultaat te zien. Wellicht dat ouderen zich 'de blokhut' nog kunnen herinneren.

Gerhardus van den Broek (Gerrit) werd op 10 september 1908 in Sterkrade (Duitsland) geboren. Hij was de zoon van Johannes van den Broek (1875-1956) en Maria Egidia van Tuijl (1887-

1953). Zij traden in het huwelijk op 11 november 1907 en zouden in Veghel gaan wonen, maar zijn direct naar Sterkrade getrokken.

Arbeidsmigranten in het Ruhrgebied

Vanaf ongeveer 1870 maakte de industrie in Duitsland een grote ontwikkeling door. Met name in het Ruhrgebied schoten de staalbedrijven als paddenstoelen uit de grond. Een voorbeeld van een dergelijk bedrijf is Krupp, staal- en munitiefabrikant, die tijdens de 'Groote Oorlog' van zich deed spreken.

De levensomstandigheden gaven in die tijd aanleiding tot migratie en dan met name in de grensprovincies. Mensen waren soms genoodzaakt om op zoek te gaan naar een beter leven, desnoods in een ander land. Je zou kunnen spreken van economische vluchtelingen (In België sprak men van 'miserie-vluchtelingen'); eigenlijk is er nu dus niets nieuws onder de zon.

Gerhardus van den Broek op vijfjarige leeftijd tussen zijn ouders. (Privécollectie Ans van Berkel-van den Broek)

Johannes was van origine een stukadoor, maar wat voor werk hij in Duitsland deed is onbekend. Tijdens de oorlogsperiode '14-'18 mochten Nederlanders niet in Duitsland werken; tenslotte was Nederland neutraal. Kennelijk werden de arbeiders die daar al waren niet (direct) het land uitgezet, want pas op 1 augustus 1916 vestigde de familie zich in Helmond.

Zijn vroege kinderjaren bracht mijn vader Gerhardus dus door in Duitsland. Op 26 maart 1919 verlieten ze Helmond om een woning in Gemert te betrekken, aan wat later de Commandeurstraat en de Julianastraat werd genoemd.

Hoe zijn schoolloopbaan er precies heeft uitgezien is niet helemaal duidelijk. Zeker is dat hij op de ambachtsschool in Helmond is opgeleid tot technisch tekenaar. Die school was daar in 1911 geopend. Sinds 1863 kende Helmond als voorloper een Gemeentelijke Tekenschool. Hier konden men zich bekwamen in technisch tekenen.

Zeer waarschijnlijk is hij na de ambachtsschool gaan werken op het Bureau Publieke Werken van de gemeente Helmond (misschien was er sprake van een soort leer-werktraject).

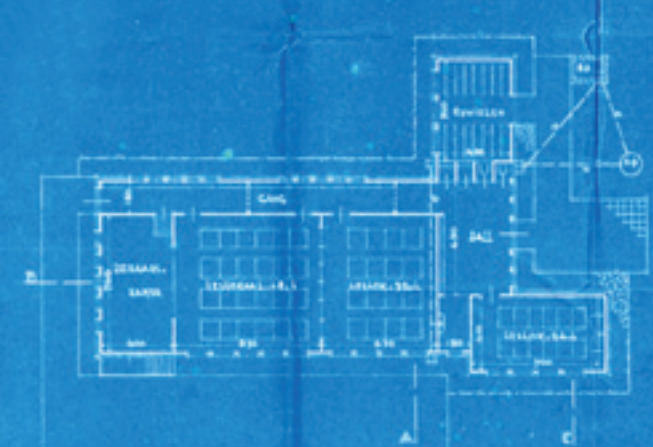
Het gezin vertrok in 1931 naar Uden waar het een symmetrisch dubbel woonhuis aan de Markt betrok, dat hij zelf had ontworpen. Na zijn huwelijk in 1944 met Anna Otten uit Gemert ging het gezin wonen aan het Borretplein (huidige Ridderplein), naast de winkel van Cor Otten. Het architectenbureau bleef hij aanhouden in Uden. Gerhardus heeft gedurende zijn leven vele vrijstaande woningen, boerderijen en winkels in zo'n beetje heel Noordoost-Brabant uitgevoerd. Ook het zojuist genoemde pand van Cor Otten is meerdere malen door hem verbouwd. Aan het

Ridderplein bevindt zich ook nog een door hem ontworpen winkel/woonhuis voor Jac Bekkers uit 1950, nu café GIJ&IK.

Hij was lid van de Bond voor Nederlandse Architecten (BNA) en had altijd een paar tekenaars in dienst die hij volgens zijn visie opleidde. Na de verhuizing naar de Burgemeester Buskensstraat in Uden in 1970 voerde hij nog met veel plezier opdrachten uit van vaste klanten tot hij in 1982, geheel onverwachts, aan een hartstilstand overleed.

Gerhardus van den Broek op locatie. (Privécollectie Ans van Berkel-van den Broek)

De plattegrond van de blokhut en een foto van de ingang in de noordgevel. (Foto Beeldbank Gemeentearchief Gemert-Bakel 35_305)

Situatieschets van de ligging van de blokhut op perceel nummer 1621.

ULO-school in Gemert

Op 25 september 1945 werd er een bouwvergunning afgegeven voor de bouw van een noodvoorziening van een ULO-school aan de Kapelaanstraat tegenover de Julianastraat.¹

Tegenwoordig is er van dat noodgebouw niets meer te zien. Ook de jeugdbeweging vond onderdak in 'de blokhut'. Nadat de school was vertrokken bleef het gebouw in gebruik bij die jeugd. Op zaterdag 22 juni 1946 vond de opening plaats. Kapelaan Verhagen (die de initiatiefnemer

was voor het noodgebouw) vroeg de leerlingen wat voorzichtig met het gebouw te zijn: het was immers niet zo sterk.

Aangezien er zo kort na de oorlog nauwelijks bouw materiaal voorhanden was, is de school voornamelijk uitgevoerd in hout en voorzien van een rieten kap. In 1995 schrijft Wim Poels in 'Hoe het allemaal begonnen is²': *De firma Kuipers uit Handel leverde de stenen; de buitenmuren bestonden uit doorgezaagde sparren uit de Gemertse bossen en het riet voor het dak kwam uit de Biesbos.*

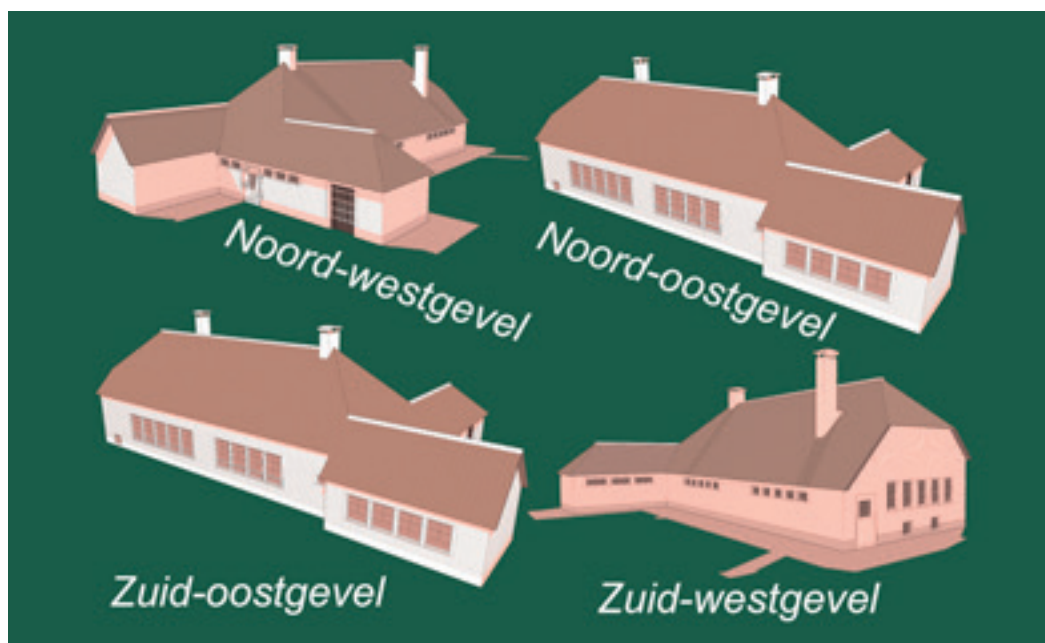
Het gebouw kende één verdieping; de indeling bestond uit slechts drie leslokalen (er waren ook maar drie docenten in dienst die alle ULO-vakken gaven) waarin in totaal 104 leerlingen konden worden geplaatst, een *leeraarskamer*/toneel, een hal en een inpandige rijwielstalling. Het schoolgebouw stond op een perceel, omzoomd met bomen, wat een fraai totaalbeeld opleverde.

Overigens was er sprake van een gemengde school met jongens en meisjes, redelijk uniek voor die tijd. De bisschop van Den Bosch had

hiertegen zo zijn bedenkingen en stelde enkele voorwaarden:

- jongens en meisjes moeten afzonderlijk les krijgen in afzonderlijke lokalen
- de lessen voor jongens en voor meisjes mogen niet tegelijkertijd beginnen en eindigen
- de pauzes voor jongens en voor meisjes vallen op verschillende tijden.

Op de houten Willibrord ULO-school werd lesgegeven tot ongeveer 1952, toen er een door architect Jan Strik uit Boxtel gebouwde permanente ULO-school in gebruik werd genomen. Later werd er in de onmiddellijke omgeving een winkelgalerij gebouwd en is het noodgebouw gesloopt.

De 3D-reconstructie die Ad van den Broek maakte van het houten noodgebouw voor de ULO. Hij maakte de reconstructie op basis van bouwtekeningen van zijn vader Gerhardus van den Broek.

Noten:

1. Uitgebreid Lager Onderwijs. Deze schoolvorm ontstond ten gevolge van de Onderwijswet van 1857 en werd afgeschaft na de invoering van de Mammoetwet in 1968. De wettelijke term MULO werd in 1920 bij wet veranderd in ULO, maar veel scholen zijn MULO blijven hanteren omdat ze dit beter vonden klinken.
2. Jubileumboek '50 jaar St. Willibrordus Macropedius', 'Hoe het allemaal begonnen is', pagina 19.

Graf van Petrus Leonardus (Peter) van Berlo

In Gemert-Bakel zijn oude grafmonumenten te vinden, die de hedendaagse voorbijganger niet veel meer zeggen. Dit vormt de aanleiding om in de archieven op zoek te gaan naar die vroegere levens en tegelijkertijd de graven te beschrijven. Op het oude kerkhof van de kerk van Sint-Jans Onthoofding in Gemert is het graf te vinden van Petrus Leonardus (Peter) van Berlo.

Het langgerekte grafmonument is vervaardigd van een grijsblauwe natuursteen. Volgens een inscriptie op de voet is het gemaakt door de 'Firma Smits Cuijk', een steenhouwerij die sinds 1848 in bedrijf is. Op een smalle sokkel staat de gedenkplaat met daarin de personalia gebeiteld en – voor die tijd bijzonder – een porseleinen foto van de overledene. De graftekst luidt als volgt: 'Ter nagedachtenis van den heer Petrus Leonardus van Berlo, echtgenoot van Mej. Maria Anna van Vugt. Geboren te Gemert 21 januari 1864 en overleden aldaar 26 december 1919.' De gedenkplaat wordt bekroond door een versierde steen met

gestileerde eikentakken, symbool van onvergankelijkheid. Daarboven staat een rijzig Keltisch kruis met in het hart een Christusportret met doornenkroon, een zogenoemd 'ecce homo', in reliëf vervaardigd van wit porselein.

Jeugd

Peter (1864-1919) groeit op in Gemert als oudste zoon van Cornelis van Berlo (1807-1883) en Wilhelmina van Hout (1832-1915). Zijn ouders verdienen de kost als kooplieden¹ annex winkeliers² in Gemert. Overigens blijkt uit akten dat de ouders geen van beiden kunnen lezen en schrijven. Bij Peters geboorte is zijn vader al

57 jaar oud en zijn moeder 31. Het is het tweede huwelijk van zijn vader, die als kinderloze weduwnaar trouwt met de latere moeder van Peter. Peter heeft twee jongere broers: Cornelis (*1865) en Lambertus (*1869). Hun zusje Elisabeth (*1868) overlijdt een paar maanden na de geboorte.

*Portret van Peter van Berlo op zijn grafsteen.
(Foto Cas Jamin)*

Huwelijk en gezinsleven

Op 5 augustus 1889 trouwt een vijfentwintigjarige Peter in Gemert met de tweeëntwintigjarige boerendochter Maria Anna van Vugt (1867-1939) uit Oss. Maria verblijft dan al twee jaar in Gemert voor haar werk als dienstmeid³. Als Peter trouwt werkt hij als slager en daarvoor heeft hij al zijn dienstplicht bij de Nationale Militie vervuld. Bij het huwelijk zijn de vader van Peter en de moeder van Maria al overleden. In de huwelijksakte staat over Peters moeder dat ze 'winkelierster' is, waaruit geconcludeerd mag worden dat ze de winkel heeft voortgezet na de dood van haar man. Het huwelijk van Peter en Maria blijft kinderloos. Er is alleen een aangifte⁴ van een doodgeboren, naamloos dochtertje (N.N. van Berlo) op 28 juli 1890. Uit tekst op het

bidprentje⁵ van Peter blijkt dat ze toch ouders zijn, van een pleegkind: 'Gesteund door de liefde zijner vrouw nam hij een kind tot zich, en voedde het op voor den dienst van God.' Het pleegkind is vermoe-

delijk Petronella Janssen (geboren 29-10-1901 te Oss, dochter van Maria's overleden zus Allegonda van Vugt). Van haar is bekend dat zij een deel van haar jeugd inwoont bij Peter en Maria van Berlo.

Uit een krantenartikel⁶ valt op te maken dat het gezin ook een hond heeft. Peter doet namelijk op 13 juni 1906 in Den Bosch mee aan een internationale hondententoonstelling met zijn hond 'Jantje', een kortharige fox-terriër. Hij wint in die klasse de tweede prijs.

Kastelein

Peter en Maria zijn bij hun trouwen nog respectievelijk slager en dienstmeid, maar ze weten van aanpakken. Van 1894 tot 1917 zijn ze uitba-

ters^{7,8} van café-herberg 'De Landman' aan de Kerkstraat (nu Ridderplein) in Gemert, gelegen⁹ tussen het tegenwoordige gemeentehuis en 'De Heeren van Ghemert'. Hun etablissement biedt ruimte aan allerlei verenigingsactiviteiten, waaronder die van boogschietvereniging 'Doele Diana', waarvan Peter de secretaris is¹⁰. Bovendien houdt notaris Mathias G. van Kemenade regelmatig openbare verkopen en aanbestedingen in het

café, waarvoor hij geregeld advertenties in met name De Zuid-Willemsvaart plaatst. Zo wisselen in Café 'De Landman' boerderijen, burgerwoningen, bedrijfsruimten en een oliegasfabriek¹¹ van eigenaar.

Verder worden er bouwprojecten aanbesteed, zoals een te bouwen hoeve bij het klooster Nazareth¹² en de verbouwing van een 'woon-met winkelhuis' voor de heer P.J. van den Acker,

Het derde pand van rechts op deze prentbriefkaart die de situatie toont tussen 1910 en 1915 is café-herberg 'De Landman' in de toenmalige Kerkstraat – nu Ridderplein. (Bron gemeentearchief Gemert-Bakel, prentbriefkaart 23_001, J.P. Wijn)

fabrikant in
Gemert¹³. In de
Peel- en Kem-
penbode van 12
mei 1894 staat
dat er op 6 mei
1894 bij prach-
tig weer een
concours voor

*De handtekening van P.L. van Berlo. Hij zal 'm vaak gezet hebben. (Bron
gemeentearchief Gemert-Bakel Akte OG1893084)*

maakt. Dat
Peter wordt
gevraagd voor
die gecom-
bineerde
functies van
pakhuisbe-
heerder en
kassier is niet

kruisboogschutters plaatsvindt, waarbij het schieten buiten gebeurt en de prijsuitreikingen en het naborrelen zich afspelen in café 'De Landman'. De kastelein wordt daarbij lof toegezwaaid voor het rondje bier dat hij geeft. Rond 1917 verkopen Peter en Maria hun café aan de Hanzebank, die het in 1918 ombouwt tot bankfiliaal.

Notarisklerk en kassier

Peter van Berlo is een veelzijdig en getalenteerd man. Naast kastelein is hij klerk bij notaris van Kemenade. In die functie tekent hij bijvoorbeeld mede voor de oprichting van twee coöperaties: de roomboterfabriek in De Mortel (1908)¹⁴ en de stoomzuivelfabriek 'De Eendracht' in Gemert (1915)¹⁵. Vanaf 1909 is Peter bovendien administrateur-beheerder van het pakhuis van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond (NCB) in Gemert. In 1916 neemt Peter van Berlo ontslag als notarisklerk¹⁶ en wordt hij de eerste kassier van de net opgerichte, coöperatief georganiseerde Rooms-katholieke Boerenleenbank in Gemert¹⁷. Een functie waarvoor hij is gevraagd door Pastoor Poell en het bestuur van de NCB. De nieuwe Boerenleenbank wordt ondergebracht in het NCB-pakhuis aan de Kapelaanstraat in Gemert, waar Peter van Berlo volle dagen

toevallig. Hij is een gezien man; iedereen kent en vertrouwt hem. Dat hem een salaris wordt toegekend van vijftig gulden per jaar duidt erop dat zowel hij als het bestuur niet hebben voorzien hoeveel tijd en energie er gemoeid zou zijn met de werkzaamheden. In 1917 stoppen Peter en zijn vrouw Maria met het café en verkopen het pand aan de Hanzebank. Waarschijnlijk houdt Peter te weinig tijd over voor het café en bovendien staat in het huishoudelijk reglement van de R.K. Boerenleenbank dat de kassier niet tegelijkertijd als biertapper werkzaam mag zijn. Over Peter van Berlo kan gezegd worden dat hij een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van de agrarische bedrijven in Gemert en omgeving. De boeren komen hem vaak om raad vragen. Zijn taken vervult hij nauwgezet en naar grote tevredenheid van de betrokkenen.

Overlijdens

Peters moeder Wilhelmina van Hout wordt 82 jaar. Ze sterft op 8 februari 1915 in Gemert¹⁸. Peter zelf overlijdt op 26 december 1919 in Gemert¹⁹ zeer plotseling aan een hartverlamming en wordt maar 55 jaar. Uit zijn bidprentje spreekt Peter van Berlo's hulpvaardigheid. Hij staat anderen met raad en daad bij, waarbij hij

zichzelf vergeet, en is zowel maatschappelijk als kerkelijk actief. Zo is hij onder andere lid van de Patronaatscommissie. Dat is een Rooms-katholiek orgaan dat zich bezighoudt met onderwijs en vorming. Van Peters overlijden wordt aangifte gedaan door zadelmaker Adrianus Frunt (41 jr.) en koopman Alphonsus Franciscus Jansen (40 jr.). Frunt woont naast Peter en zijn café 'De Landman' en daarna naast het nieuwe bankfiliaal van de Hanzebank. Jansen staat een tijdlang ingeschreven op het adres van Peters café-herberg en hij is in die tijd ook werkzaam als medewerker in het café^{20,21}.

Bij de zeer drukbezochte begrafenis van Peter van Berlo is de conclusie van menigee dat hij zich voor de boeren 'kapot heeft gewerkt'.

Afgezien van de verleende (financiële) hulp en advies aan plaatselijke agrariërs laat Peter van Berlo als kassier de coöperatieve Boerenleenbank achter met een record van een batig saldo van 628,69 gulden. Het salaris van de kassier van de Boerenleenbank wordt vanaf 1920 achtmaal het aanvangssalaris, wat ook volgens het overkoepelende bestuur in Eindhoven meer in overeenstemming is met de verantwoordelijkheid en de tijd die erin gaat zitten.

Peters echtgenote, Maria Anna van Vugt overlijdt op 14 maart 1939 in haar geboorteplaats Oss²². Ze is dan 71 jaar oud en al 20 jaar weduwe. Een paar jaar na de dood van haar man is zij op 14 juli 1924 vanuit Gemert naar Oss verhuisd. Waarschijnlijk is zij ook in Oss begraven.

Noten:

1. Geboorteakte P.L. van Berlo (1864), gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 8, akte 8.
2. Huwelijksakte P.L. van Berlo en M.A. van Vugt (1889), gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 24, akte 23.
3. 'Bevolkingsregister Deel 20' (Oss), BHIC 7363-1665.177.
4. Aangifte overlijden N.N. van Berlo, gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 41, akte 101.
5. Koster v.d. Werff, H.J., 'P.L. van Berlo' (1919), bidprentje nr. 05656 HKK Gemert.
6. Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant, 14-06-1906. Gemeentearchief Den Bosch.
7. Drankwetvergunning 1894-1918 P.L. van Berlo. Gemeentearchief Gemert-Bakel, 11.003-2045.
8. Staatsc. 1894-11-03, sec. Plaatselijke Besturen: Vergunning, p. 3. KB.
9. Wijn, J.P., Prentbriefkaart 'Gemert Kerkstraat' met bijschrift, gemeentearchief Gemert-Bakel, 23_001.
10. Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant, 08-08-1887, p. 9. Gemeentearchief Den Bosch.
11. 'M. G. van Kemenade', De Zuid-Willemsvaart, 10-06-1905. RHCE.
12. 'Aanbesteding', De Zuid-Willemsvaart, 20-06-1900. RHCE.
13. 'Aanbesteding', De Zuid-Willemsvaart, 9-05-1900. RHCE.
14. Bijl. Staatsc. 1915-214, sec. Coöp. Ver., nr. 3996. KB.
15. Bijl. Staatsc. 1915-80, sec. Coöp. Ver., nr. 3879. KB.
16. Elsen, Peter van den, Het land van de boerenapostel (Gemert 1996), p. 23 en 39.
17. Otten, Ad, Anekdotisch bankboek (Gemert 2002), p. 13, 17, 19, 23 en 157.
18. Overlijdensakte W. van Hout (1915). Gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 46, akte 9.
19. Overlijdensakte P.L. van Berlo (1919). Gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 47, akte 105.
20. 'Bevolkingsregister Deel 5' (Oploo). BHIC, arch. 7035, inv. 0609, blad 5.
21. Huwelijksakte A. F. Jansen. Gemeentearchief Gemert-Bakel, AG.079, inv. 28, akte 3.
22. Overlijdensakte M.A. v. Vugt (1939). BHIC, arch. 405, inv. 436, akte 33.

Mariaverdwijning

Het Franse Lourdes, het Portugese Fátima, het Ierse Knock, Banneux en Beauraing in België. Ik noem er maar een paar. Het zijn bedevaartsoorden waar verschijningen van de Heilige Maagd officieel zijn erkend door de Rooms-Katholieke Kerk. De plaatsen trekken veel bedevaartgangers die er bidden voor genezing of voor bescherming tegen rampspoed.

De plekken waar Maria volgens katholieken is verschenen waren nogal wisselend: op een muur, op de heide, in een grot. Om de Mariaverering dichterbij huis te halen werd de Mariagrot uit Lourdes vaak nagebouwd. In Mariahout staat er eentje midden in het dorp, maar ook in kloostertuinen kun je ze vinden. In Gemert staat zo'n Mariagrot in de voormalige tuin van klooster Nazareth aan het Binderseind. Het klooster bestaat niet meer en de tuin is inmiddels volgebouwd met woningen. Maar de Mariagrot staat er nog. Ooit stond er een Mariabeeld in, maar toen ik deze foto maakte was de grot leeg. Geen Mariaverschijning voor mij, veeleer een Mariaverdwijning.

Paard brengt dode ruiter thuis

Eerste ontwerp Charles Eyck van oorlogsmonument voor Gemert

Gemert mag trots gaan op de subliem door Toon Grassens in graniet verduurzaamde vredesmaagd van Charles Eyck aan het Ridderplein. Maar officieel is nooit bekendheid gegeven aan een heel ander ontwerp van Eyck, dat hij bedoeld had voor deze locatie bij het kasteel.

Bijzondere vondst

Bij toeval treft de auteur van dit artikel op de zolder van de rectorswoning van de Latijnse School een door de bekende kunstenaar Charles Eyck (1897-1983) gesigeneerde ontwerpschets in houtskool. De ingelijste schets is slechts voorzien van een label met als tekst 'Zonder titel' C. Eyck, 1946. Dat is alles. Maar wanneer je al een beetje op de hoogte bent van een eerder ontwerp van Eyck van een ruiter op een steigerend paard dan is er niet veel fantasie voor nodig om in de toren op de achtergrond de hoektoren van de voorburch van Gemerts kasteel te zien en in de boom links de bij iedereen bekende sequoia

die vanaf 1947 het oorlogsmonument flankeert. Kijken we beter naar de schets dan zien we dat de ruiter dodelijk verwond is. De lans of speer

Het ontwerp 'Een ruiter op een steigerend paard' van Charles Eyck was bedoeld als vredesmonument in Gemert. (Foto Ad Otten)

steekt hem nog in de rug en het is het paard dat hem bij wijze van spreken thuisbrengt. Thuis is dan de locatie van het (latere) grafmonument. Een bijzonder idee, temeer omdat het hier een plek betreft bij een historisch kasteel van een roemruchte ridderorde.

Het paard zakte door zijn hoeven

In het boek *'Van klei tot brons'* tekende Simon van Wetten uit de mond van Toon Grassens al op, dat in het atelier van Eyck in Maastricht het reeds in klei vervaardigd ontwerp van het steigerende paard zodanig door zijn hoeven zakte, dat het onbruikbaar werd. Toen heeft beeldhouwer Jacques van Rhijn, assistent van Eyck, een door hem onder regie van Charles bijna voltooide bevrijdingsmaagd afgestaan voor Gemert. Van Rhijn maakte het beeld voor Sint-Oedenrode, maar voor Gemert was haast geboden omdat de onthulling hier al gepland was.

Een en ander hoorde Toon ooit van oud-wethouder Jan van Berlo bij Dientje Wijn aan de tap. Als wethouder van Gemert maakte Jan deel uit van een Gemertse delegatie die het atelier van Eyck had bezocht. Hij wist van het met ruiter en al ingestorte paard en de daaropvolgende keuze voor de uit afzonderlijke keramische segmenten van witgebakken chamotteklei opgebouwde vredesmaagd.¹ Sint-Oedenrode had toen even te wachten op een vrijwel identieke maar kleinere vredesmaagd, terwijl die in Gemert op 8 juni 1947 al werd onthuld.

Keramische maagd met problemen

Decennialang blijft de Vredesmaagd het bij iedereen direct in het oog springend kunstwerk aan

het Gemertse Ridderplein. Na verloop van tijd blijkt het beeld echter niet bestand tegen sterk wisselende weersinvloeden. De maagd houdt teveel vocht vast en de met specie opgevulde holle binnenruimte, in combinatie met het feit dat enige segmenten niet hard genoeg zouden zijn gebakken, veroorzaken flinke beschadigingen en moeten deels worden vervangen.

Uitvoeriger wordt een en ander besproken in het boek over de werken van Toon Grassens.² Want het is Grassens die benaderd wordt om een replica te maken van het beeld. De harder en gelijkmatiger gebakken segmenten blijken op termijn echter evenmin bestand tegen het weer. Het komt zelfs tot een tweede replica omdat 'deskundigen' van mening blijven dat een verstukt of nieuw beeld conform de door Eyck gehanteerde opbouw en werkwijze gerealiseerd moet worden wil men *'de vingerafdruk'* van de gevierde kunstenaar Eyck behouden. Kasteelbewoners hebben het al spottend over de driedubbel-gebakken maagd in hun park.

Uiteindelijk wordt in 2000-2001 wel geluisterd naar het al eerder geleverde maar nu dringende advies van Toon Grassens om de vredesmaagd uit te voeren in graniet, wil men niet elk jaar opnieuw geplaatst worden voor onderhouds- en vervangingswerkzaamheden. Pas dan komt het tot het granieten beeld 'naar Charles Eyck' van beeldhouwer Toon Grassens. Het oorspronkelijke beeld blijft sindsdien binnenshuis bewaard.

Charles Eyck en Gemert

Charles Hubert Eyck werd geboren in 1897 in het Zuid-Limburgse Meerssen. Als gevolg van een ernstige ziekte is hij vanaf zijn elfde jaar doof en

communiceert hij door liplezen en gebaren. Hij studeerde aan de Rijksacademie te Amsterdam en legde zich vooral toe op monumentale kunst en op de glasschilderkunst.

In 1922 won hij de Prix de Rome. Hij ontwikkelde zich als een bijzonder veelzijdig beeldend kunstenaar en schilderde bijvoorbeeld ook portretten, stillevens, landschappen en muurschilderingen. Met Henri Jonas en Joep Nicolas geldt hij als een voortrekker van de Limburgse School.

Charles Eyck was bevriend met de glazenier Daan Wildschut die voor de villa aan de Oudestraat van schortenfabrikant Toon Roelofs een grote gebrandschilderde entree maakte. Al voor de oorlog kreeg Eyck de opdracht om muren en gewelven van de Helmondse Onze Lieve Vrouwekerk (nu: Het Speelhuis) te voorzien van muurschilderingen. Samen met Daan Wildschut begon hij aan deze grote klus. Zij logeerden toen met vaak nog andere kunstenaars maandenlang bij Roelofs aan de Gemertse Oudestraat.

Omdat Eyck tijdens de bezetting weigerde toe te treden tot de door de bezetter vereiste Kultuurkamer, zou het werk in de Helmondse kerk pas voltooid worden na de oorlog. Maar de vriendschap tussen Roelofs, Eyck, Wildschut en nog andere kunstenaars bleef bestaan.³

Roelofs moest vanwege verzetsactiviteiten lange tijd onderduiken. Na de oorlog is hij de voorzitter van de Gemertse afdeling van de Gemeenschap van Oud-Illegale Werkers. Hij neemt het initiatief voor het Comité Stichting Oorlogsmonument Gemert en het is Charles Eyck die de opdracht krijgt voor een te realiseren oorlogsmonument dat in juni 1947 als Vredesmaagd wordt onthuld.

Maar daar blijft het niet bij, want Eyck maakt in hetzelfde jaar voor het Handelse openluchtaltaar in het Processiepark twee kostelijke reliëfs van een mannengroep en een vrouwengroep die Maria vereren. Een jaar later maakt Charles Eyck voor de gemeente Gemert een beeldje van een vrouw met waterkan op het hoofd die de Wilhelminapomp op het Ridderplein siert. In 1952 maakt Charles Eyck vervolgens voor de doopkapel in de parochiekerk Sint-Jans-Onthoofding het glas-in-loodraam (De Verrijzenis van Christus en Michaël met de draak). Dan is er tenslotte het schetsontwerp van *Het Steigerende Paard dat een Oorlogsslachtoffer Thuisbrengt* dat een veel en veel betere plaats verdient dan de opslag op zolder van de Latijnse School.

Charles Eyck is in 1983 op 86-jarige leeftijd overleden te Schimmert.

Noten:

1. Simon van Wetten, Van klei tot brons. Toon Grassens, uitgave Gemert Vrijstaat 2020, blz. 93.
2. idem
3. Anny van de Kimmenade-Beekmans, Kunstenaars en het echtpaar Roelofs, in: Gemerts Heem 2011 nr.1, blz. 21-28.

Peelhorst en naamgeving

Is er een relatie tussen de Peelhorst en de plaatsnamen 'Gemert, Gamert en Ymelbeke'?

In het herfstnummer van Gemerts Heem 2020 staan twee artikelen van mijn hand: 'De naam Gemert in taalkundig perspectief' en 'Ymelbeke, waar de naam vandaan komt'. Dat ze samen in één heemblad staan, kan natuurlijk puur toeval zijn of is er misschien toch sprake van een mysterieus verband?

Ik neem aan, dat op het eerste gezicht de meesten zullen denken dat het toeval is. De naam Ymelbeke vertoont uiterlijk weinig overeenkomsten met Gemert en Gamert. Toch denk ik dat er wel degelijk een verband bestaat. Voor de duidelijkheid: Gemert gaat over mijn geboorteplaats. Met Gamert verwijs ik naar het toponiem De Gamert, ook wel ooit als De Gemert gespeld, nu

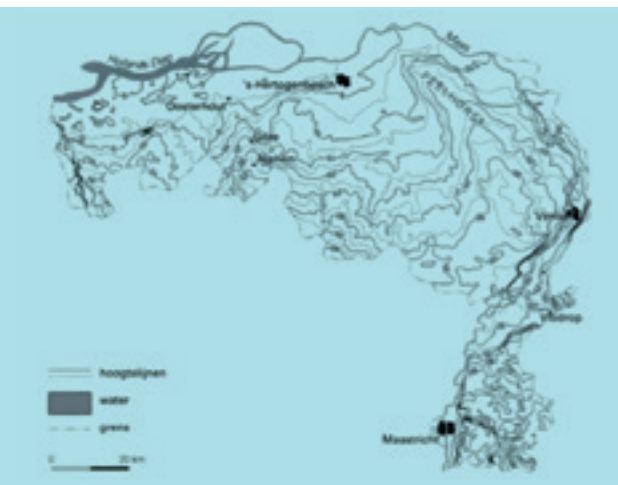
de naam van een stadswijk in Wijchen. Ymelbeke is een grensbeek in de Biezen, tussen Gemert-Bakel en Laarbeek.

Peelhorst

Volgens mij is de naam Ymelbeke net als Gemert en Gamert verbonden met de Peelhorst. Voor wat betreft *Gemert en Gamert* heb ik dit idee al eerder verwoord. In het slotwoord, Gamert en Gemert op het einde van mijn artikel *De naam Gemert in taalkundig perspectief*, zeg ik: "Nu blijkt dat de tektonische gebeurtenissen zoals Thia-dens ze noemde, deze twee plaatsen met elkaar verbindt".

Chr. de Bont en G. Maas omschrijven de *tektonische gebeurtenissen* met betrekking tot de meanders bij Gamert als de *tektonische werking van de Peelhorst*. Met de *tektonische werking* wordt bedoeld 'het geheel aan bewegingen en vervormingen (zoals breuken en plooiën) in het vaste oppervlak van een planeet (de korst)'. De tektonische werking koppelen aan de Peelhorst is, denk ik, een heel goed idee. Met hoogtelijnen kan dit enigszins in beeld gebracht worden. (Illustratie 1)

Illustratie 1: Hoogtelijnenkaart van het zuidelijke zandgebied van Nederland (naar Stiboka 1965).

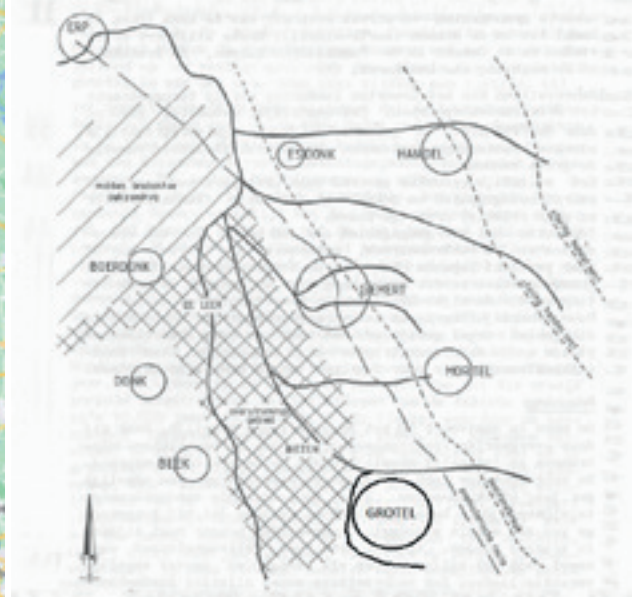

Illustratie 2: Schematisch geologisch overzicht Oost-Brabant: slenken, horsten en breuken.

Je zou deze lijnen kunnen vergelijken met de plooien van een tafelkleed, een kleed dat veel te ruim tot over de grond over een lange tafel gedrapeerd is. Deze onzichtbare tafel wordt omhoog geduwd met alles wat erop staat, zoals rivieren en dorpen etc. De hoogtelijnen vertonen een knik ter plaatse van de breuken. De Aa stroomt in de Roerdalslenk en ondervindt daar geen hinder van de Peelhorst. De loop van de Maas wordt wél beïnvloed door de Peelhorst, zeker op twee plaatsen, tussen Roermond en Venlo en ten westen van Grave. Op de omhooggekomen Peelhorst is bijvoorbeeld tussen Roermond en Venlo het Maasdal smaller dan in de Roerdalslenk tussen Sittard en Roermond. Ten westen van Grave vertoonde de Maas op de Peelhorst oorspronkelijk zeer grote meanders.

Na de kanalisatie van de meanders rond 1930 is het effect daarvan minder opvallend geworden. Tektoniek zorgt ervoor dat de aardkorst langs breuken plaatselijk omhoog komt of juist naar

Illustratie 3: Gemert en Grotel (Ysselbeke) ingetekend op een historisch geografisch overzicht.

beneden zakt. Op plekken waar de aardkorst zakt, ontstaan diepe slenken die een natuurlijke bedding vormen voor onze grote rivieren. Veel hoogteverschillen zijn door een deken van dekzand minder zichtbaar geworden.

Dekzandrug

Na de ijstijd, toen er nog nauwelijks vegetatie was, ontstond hier een poolwoestijn met veel rondvliegend zand, dat op grote ruggen zoals de Midden-Brabantse dekzandrug en de Loonse en Drunense Duinen tot rust kwam. Deze ruggen lagen hoofdzakelijk in de richting van de heersende winden, van zuidwest naar noordoost. De rivieren Dommel en Aa, die min of meer het verloop van de Roerdalslenk volgen in noordwestelijke richting, werden door de Midden-Brabantse dekzandrug gehinderd. Bij Koks ontmoet deze rug ook nog de Peelhorst, waardoor de Aa vrijwel stagneerde.

Dit resulteerde in een beekoverstromingsvlakte

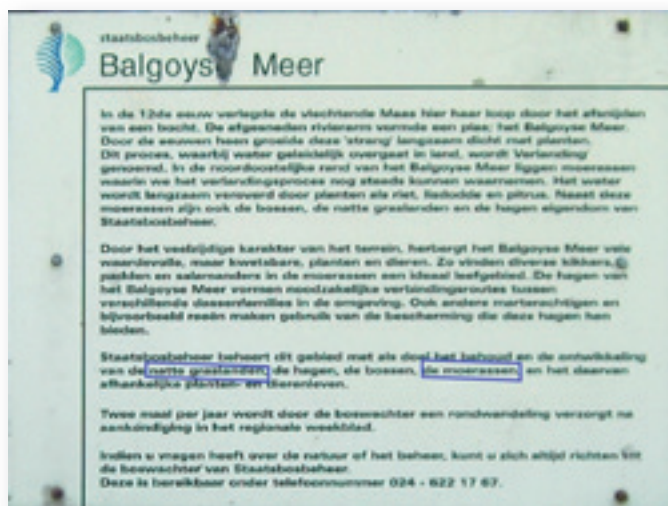
tussen de Midden-Brabantse dekzandrug en de Peelhorst. Deze vlakte strekte zich uit van de Kokse brug tot aan de Aarlese Heikant, hemelsbreed 6,5 kilometer. De Gemertse Rips stroomt in de benedenloop, en de Ymelbeke bij Grotel in de bovenloop van deze beekoverstromingsvlakte, hemelsbreed 4 kilometer van elkaar verwijderd. Zoals op illustratie 3 te zien is zijn Gemert en Grotel de enige twee plaatsen die op de rand van deze vlakte liggen. Linksboven is gearceerd de Midden-Brabantse dekzandrug zichtbaar, waarover de prehistorische route naar Erp loopt. Vier natuurlijke beekjes, de Snelle Loop (De Mortel), de Snelle Loop (Witven), de Esperloop en de Ymelbeke waterden oorspronkelijk via de Broekloop af op de Aa. De Ymelbeke en de Broekloop zijn nu verdwenen. Daarvoor in de plaats is de Dubbele Snelle Loop gegraven (Illustratie 8). De hoofdstroom wordt nu in zijn geheel de Snelle Loop genoemd en is stroomopwaarts flink verlengd. Aan de oostzijde van de Ymelbeke ligt in een ten dele verspoelde dekzandvlakte op hogere gronden het gehucht Grotel, Achterste en Voorste Grotel. De

Biezen is een nat drassig gebied in de beekoverstromingsvlakte.

Gamert

Bij Gamert zijn door de tektonische werking van de Peelhorst zeer grote meanders ontstaan. Deze meanders braken op de laagste plaatsen regelmatig door hun eigen oeverwal, waardoor meerdere stroombeddingen konden ontstaan. Het gebied aan de buitenbocht van de meander, gekenmerkt door natte graslanden en moerassen, werd de Gamert genoemd (Zie illustratie 4: Balgoyse Meer. Staatsbosbeheer). De ontginners van dit natte gebied hebben gebruik gemaakt van de natuurlijke afwatering van dit landschap. De Balgoyse Wetering ten zuiden van Wijchen is een van de markantste voorbeelden hiervan. Ze hebben daarvoor aan de buitenkant van de bocht van deze *oude watergang in een fossiele rivier* (dode

rivierarm) de zogenaamde Balgoyse Wetering gegraven die de stroombedding volgt en voor goede ontwatering zorgt. Het rapport 'Aan de Wieg van het Waterschap' ziet hierin midde-len om meer waterberging in het rivieren-

Illustratie 4: Staatsbosbeheer. Balgoyse Meer. Natte graslanden en moerassen.

Illustratie 5: Kastelen: Wijchen, Batenburg (+ motte), Hernen (+ motte). Motten: Leur, Balgoij. Door de auteur van dit artikel toegevoegd: De kleine Elst, De Gemert (topografische kaart 1918-1954)/De Gamert, Balgoijse Wetering, Wijkens Meer of Wijkens Maasje.

gebied te verwezenlijken, door aanpassing van dit stelsel van watergangen. In deze tijd van opwarming is daar veel behoefte aan. Het rapport stelt

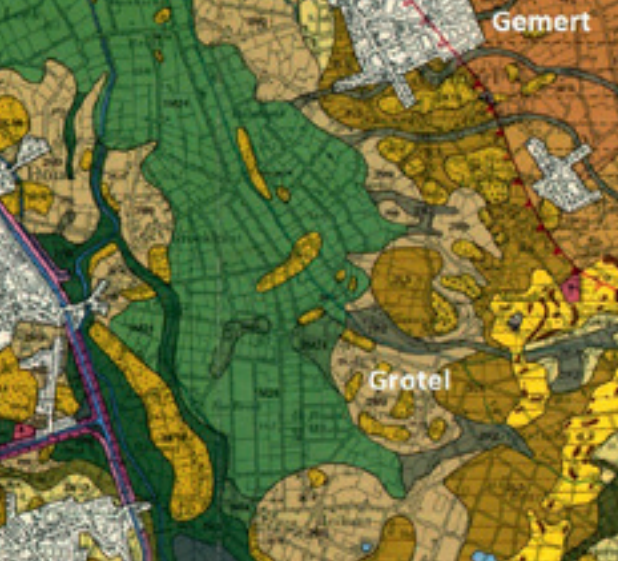
verder dat ‘de omtrek van die kronkelende watergangen rijk is aan cultuurhistorie die een hechte relatie heeft met de meanders, zoals kastelen of kasteelrelicten en oude dorpskernen.’ Illustratie 5 geeft een overzicht van de vele kastelen en motten in de buurt van deze meander. Sommige archeologen vermoeden dat op het eilandje een motte heeft gestaan.

Gemert

In Gemert is tussen de westelijke wand van de Peelhorst (Peelrandbreuk) en de Midden-Brabantse dekzandrug, dankzij tektonische werking van de Peelhorst een groot samenstromingsgebied van waterlopen ontstaan (Zie illustratie 3: beekoverstromingsvlakte, aangegeven met ruiten). Op de oever van dit samenstromingsgebied van de Aa zijn natte landerijen ontstaan. Dit ‘nat land

Illustratie 6: Het Balgoijse Meer met motte-eiland. Toponiem De Gamert overgeleverd als boerderijnaam.

Illustratie 7: De geomorfologische kaart van het zuidelijkste deel van de beekoverstromingsvlakte van de Aa.

langs de oever van een waterloop' werd Amer of Emer genoemd naar het stromend water van de natuurlijke waterloop.

Ymelbeke

In de Biezen, het meest zuidelijke deel van de beekoverstromingsvlakte van de Aa, stroomde op de grens met Grotel de Ymelbeke. De Ymelbeke voerde net als de Rips water van de Peelhorst naar deze beekoverstromingsvlakte. Grotel ligt net als Gemert tussen de Peelrandbreuk en de Midden-Brabantse dekzandrug, op de grens van een *samenstromingsgebied* van waterlopen. Hier ontstond ook nat land langs de oever van een waterloop (de Aa), voor vissers een plek om te zoeken naar aas toen het een kweekplaats van emelten bleek te zijn. Andere specialisaties die in de literatuur zijn beschreven, waren: 'werf langs een rivier', 'aanlegplaats van schepen'. De Ymelbeke 'emelbeek' fungeert hier slechts als kweekvijver voor de langpootmuggen en het natte land

langs de Aa is de woonplaats van de larven (emelten). Omdat emelten zich het beste voortplanten in de drassigste weiden, is deze plaats bij uitstek geschikt. Dit soort plaatsen raken bekend bij vissers die aas zoeken om vissen te vangen. Op deze manier is er een relatie tussen de Peelhorst en de naam Ymelbeke.

Samenvatting

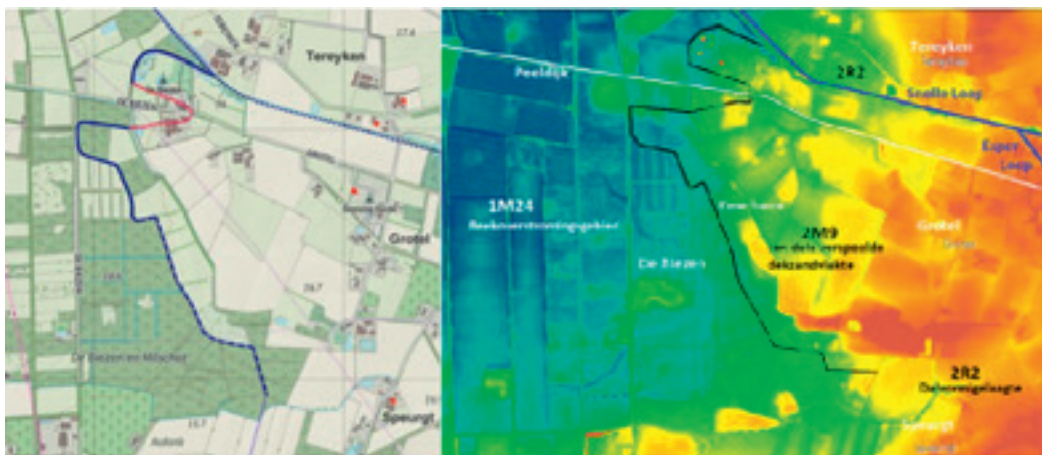
In Gemert en Ymelbeke is 'nat land langs de oever van een waterloop' ontstaan als gevolg van *samenstromende beken* in een gebied ingeklemd tussen een *dekzandrug* en de *Peelhorst*.

In Gamert is 'nat land langs de oever van een waterloop' ontstaan als gevolg van een sterk meanderende rivier als gevolg van een onderliggende Peelhorst. De gemeenschappelijke *oorzakelijke* factor in dit verhaal is volgens mij de Peelhorst, vandaar de titel van dit artikel.

De namen Gemert, Gamert en Ymelbeke hebben betrekking op de gemeenschappelijke zichtbare factor 'nat land langs de oever van een waterloop'. In Gemert en Gamert aangeduid met *emer/amer* 'natuurlijke waterloop' en ook in het geval van Ymelbeke aangeduid met *beke* 'natuurlijke waterloop'. In Gemert en Gamert is sprake van meerdere 'waterlopen' en dat wordt uitgedrukt met een collectief: Ge-emer-te/Ge-amer-te, verkort tot Gemert/Gamert. Het bepalend element van de samenstelling *Ymelbeke* is *Ymel* 'emelten', larven van langpootmuggen die zich graag ophouden in de bodem van natte weiden. Dit verhaal is vooral bedoeld als een inkijkje in de wondere wereld van de toponymie. Als er geen Peelhorst was geweest, dan had ik dit verhaal niet kunnen schrijven.

Illustratie 8: Projectie op topografische kaart 1840. Snelle Loop (Mortel + Witven) + Esperloop + Ymelbeke => Broekloop. Ymelbeke en de Broekloop zijn verdwenen, nieuw is de gegraven Dubbele Snelle Loop.

Illustratie 9: Ymelbeke op de grens van de beekoverstromingsvlakte en ten dele verspoelde dekzandvlakte.

Bronnen:

- Brochure wandelroute Pak de Biezen, uitgave herberg De Brabantse Kluis.
- Illustratie 3 is gebaseerd op een kaartje uit Gemerts Heem 1988 nummer 2. Door de auteur van dit artikel toegevoegd: Ymelbeke en Grotel.
- Illustratie 5 Kastelen: Wijchen, Batenburg (+ motte), Hernen (+ motte). Motten: Leur, Balgoij. Door de auteur van dit artikel toegevoegd: (De kleine) Elst, De Gemert (1918-1954)/De Gamert, Balgoijse Wetering, Wijchens Meer of Wijchens Maasje.
- Kasteel Wychen, de ruïne van Batenburg en Kasteel Hernen - Thera Coppens Motte van Balgoij.
- paper-de-kleine-elst.pdf (spannendegeschiedenis.nl) Paper De Kleine Elst, Drs. W.A. Kattenberg.
- <https://brabantse.waternamen.nl/dieze> Diverse namen voor dezelfde rivier. Emer/Amer. A. M.J.H. Huijbers, De Archeologie van een nat cultuurlandschap, Amsterdams Archeologisch Centrum, 2006. Ymelbeke.

Vechten voor een veldje

(door Simon van Wetten)

Corrie Hafkamp was een bekend kinderboeken-schrijfster. Zij groeide op in De Bilt. Haar carrière begon in de periode dat zij in Gemert woonde, dat was in de jaren '70. Zij schreef al langer. Haar eerste boek verscheen in 1959. Ze schreef verhalen voor tijdschriften zoals Okki en Taptoe, maar ook voor de toenmalige Gemertse weekkrant 'De Streek'.

Het boek dat haar doorbraak betekende, speelt zich ook in Gemert af. Het gaat over het veldje ter linkerzijde van het begin van de Sportlaan, daar waar nu een nieuwe huizenrij is verrezen. Destijds was de gemeente voornemens er een parkeer-

plaats van te maken. De buurtbewoners wilden het veldje als speelplek voor de kinderen behouden. Het protest uit de buurt vond geen gehoor, tot in 1975 'Vechten voor een veldje' uitkwam.

Het originele manuscript van het Corrie Hafkamps boek 'Vechten voor een veldje' wordt bewaard in het gemeentearchief van Gemert-Bakel.

Het boek werd een groot succes en kreeg veel aandacht in de media. Uiteindelijk besloot de gemeente het speelveld te behouden en zelfs nu ligt het er nog steeds.

Corrie Hafkamp, toentertijd wonende in de Pastoor Gautiusstraat, besloot voor de kinderen te blijven schrijven. Eind jaren '70 verhuisde zij naar elders. Haar naam staat ook op de omslagen van 28 delen van de beroemde Pinkeltje-serie, die zij van Dick Laan overnam. In 1982 ontving zij de literatuurprijs Vlag en Wimpel. Corrie is op 11 augustus 2020 in Apeldoorn overleden. Toen naar aanleiding van haar overlijden het idee ontstond om in het gemeentearchief te zoeken naar wat gegevens over haar Gemert-periode, dook daar zomaar het originele manuscript van 'Vechten voor een veldje' op.

De omslag van het boek 'Vechten voor een veldje' waarmee Corrie Hafkamp doorbrak als kinderboeken-schrijfster.

Aanvulling Gemerts Woordenboek

Al een geruime tijd geleden kreeg ik van Harry Slits een aantal aanvullingen en opmerkingen over het Gimmers in het GWB 2017, waarvoor mijn dank.

Opmerking: De lemmata 'aojtskèèje' en 'eraojt-nèèje' zijn opgenomen vanwege de door Harry aangeleverde extra imperfecta 'skeej eraojt' en 'neej eraojt' van het onoverg **aojtskèèje** en **eraojtnèèje**. Harry ontdekte ook een spelfout in het lemma **gaow** in het GWB 2027 waar in een voorbeeldzin *waôr* stond i.p.v. *waor*. Ook voor dit artikel wederom een woord van dank aan Harry voor zijn uiterst nauwkeurige, zeer tijdrovende correctie van dit artikel.

Gimmers – Nederlands

ánhaole

ww **I.** overg (vormen, zie haole/ haale, h. án-gehâld): **II.** onoverg : uithalen, uitwijken naar links met een voertuig voor het rechts afslaan (of andersom). *Ik moes iejt áanhaole vûr ik kôs afslon.*

aojtskèèje

ww onoverg (¹skèèj, ^{2/2m/3} skèèjt/skajt, ^{1m/3m}skèèje, ^{1/3}skéej/, ^{2/2m}skéejt/, ^{1m/3m}skéeje/ skèèjde/skajde aojt, is aojtgeskeeje): ophouden, uitscheiden, eindigen. *Haj skeej 'r aojt.*

bliejve ¹

ww onoverg (¹bliejf, ^{2/2m} bliet, ³blie, ^{1m/3m}bliejve, ^{1/3}blif, ^{2/2m}bleeft/blift, ^{1m/3m}blívve, is geblívve): blijven. *Erin bliejve:* eraan doodgaan, sterven. *Haj is 'r in geblívve.*

doen ¹

ww (¹doew, ^{2/2m}doet, ³duu, ^{1/3}dí(n), ^{2/2m}dīt, ^{1m/3m}dīn, h. gedon) **I.** overg ww: **14.** 't 'r goewd van doen: rijk genoeg zijn om uitgaven te doen. *Hullie doen 't 'r goewd van.*

dormí

voornaamw bw: daarmee. *Zaj wít veul, már dormí is nòg nie gezíd dè ze aald gelej hé.*

eraojtnèèje

ww onoverg (¹nèèj, ^{2/2m/3} nèèjt, ^{1m/3m} nèèje, ^{1/3}neej/ nèèjde, ^{2/2m}neejt/nèèjde, ^{1m/3m}neeje/nèèjde 'raojt, is 'raojtgenèèjd): 'm smeren, vluchten, hard weglopen.

gaow

II. bw -er, -st: gauw. *Ên zo gaow as (zodra)'t hêrfst waor mí z'n alle de Hoewf in um íkkels ên buuj-kenütjes te zuujke en kestánjes; dor mákte we dan 'ne rozzekrans van.*

graas

v ev/geen mv: garage. *Haj hí 'n nééj haojs gekaocht èn zét 'r zèèlf 'n graas baj, ôf haj lût 'r aên baj zétte, dè weet ik nie krèk.*

kummelek

bn -er, -st: **4.** armoedig. *Wan kummelek beston!*

mögge

ww (^{1/3}mög, ^{2/2m}möt, ^{2/2m}mödde? (:mag jij/mogen jullie), ^{1m/3m}mögge, ^{1/3}mög, ^{2/2m}maogt, ^{1m/3m}mönde, h. gemögge): mogen. **I.** overg/onoverg **1.** mogen, vrijheid, verlof hebben om iets doen. [Opm: naast de vragende vorm *mög*, bv in *Mög ik dè éfkes?* hoort men soms de verkorte vormen *mō'k* en *mèu'k*].

nīrk

m ev/geen mv: **3.** speeksel dat zich in een blaas-instrument verzamelt.

plóffe

ww (-t, -te, h. geplóft): **1.** vallen met een dof geluid.

Haj plófte in 'ne stoewl, zo moej waar ie. **2.** bepalen wie hem moet zijn bij een spel met meerdere personen; drie personen leggen elk een hand met de rug naar boven op elkaar en bewegen die drie keer naar beneden onder de uitroep *aén, twaë driej, plôf*, en leggen bij *plóf* hun hand op hun bovenbeen met de handpalm naar boven of naar beneden; degene die afwijkt van de andere twee hoeft hem niet te zijn; de andere twee *plóffe* opnieuw met een vierde die mee wil spelen, enz. Als niemand afwijkt wordt opnieuw *geplóft*. Als er twee overblijven doet een derde buiten mededinging mee om te bepalen wie hem moet zijn.

weete

ww overg (¹weet, ^{2/2m/3}wít, ^{1m/3m}weete, ^{1/3}wis, ^{2/2m}weest, ^{1m/3m}wisse, h. geweete): weten. [Opm: naast de vragende vorm *weet*, bv in *Weet ik veul?* hoort men soms de verkorte vorm *Dè wee 'k nie krèk*].

wèèrm

bn wèrmer, wèrmst: warm. *Ze zitten 'r wèèrm baj: ze kunnen 't hèndeg betaole*: ze zijn rijk, zitten er warm(pjes) bij.

witjes

bw van hoedanigheid: witjes, wit, bleek. *Wa kiekte tòch witjes, jónge*.

zégge

ww overg (¹zég, ^{2/2m}zéégt, ³zī, ^{1m/3m}zégge, ^{1/3}zīn, ^{2/2m}zīt, ^{1m/3m}zīn(ne), h. gezīd): zeggen. [Opm: naast de vragende vorm *zég* bv, in *Wa zég ik?* hoort men soms de verkorte vorm *Wa zée 'k?*]. *Haj 's nie zo slim, wa zée 'k, haj is zo stóm as 't áchteránd van 'n vèèrke!*

zén(g)²

koppelww (vormen, zie *zén(g)¹*): zijn. (Bij het bepalen wie hem moet zijn bij een spel): *Niezéns*: Ik ben hem niet! (Wie als laatste roept is de klos en moet hem zijn; vermoedelijk bij kinderspelen uit de vijftiger jaren).

zitte

ww onoverg (^{1/2/2m/3}zit, ^{1m/3m}zitte, ^{1/2/2m/3}zaot/zaat, ^{1m/3m}zaote, h. gezaète): **13.** *erán zitte*: zich (financieel) kunnen veroorloven. *Dè zit 'r baj óns nie an/-már krèk án*: wij kunnen ons dat niet/ nauwelijks (financieel) veroorloven.

Nederlands – Gímmers

armoedig: kaal, *kaol*, kummelek

bepalen wie hem moet zijn (bij een spel):

plóffe, (zie *zén(g)²*)

bleek (ongezond): blaëk, kwèps, pips, wit, witjes

daarmee: dormī

doodgaan: (zie *afpikke*), (zie *bliejve¹*), *doeëdgon*, *doudgon*, *hímmele*, *kepôtgon* (van dieren, mensen)

garage: graas

rijk genoeg zijn om uitgaven te doen: doen ('t 'r goewd van-)

rijk zijn: (zie *wèèrm*)

speeksel (in blaasinstrument): nīrk 3

uithalen (met een voertuig): áanhaole II

uitwijken (met een voertuig): áanhaole II

vallen (met een dof geluid): *plóffe*

veroorloven (zich financieel kunnen -): *zitte* (*erán-*)

zodra: (zie *gaow II*)

Uitgave, september 2022 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

<i>Abonnement</i>	€25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
<i>Postadres</i>	Pandelaar 95, 5421 NG Gemert
<i>Betalingen</i>	Op Rabobank Gemert NL54 RABO 0116 1972 26 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van "contributie" Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
<i>Website</i>	www.heemkundekringgemert.nl
<i>Redactie</i>	Peter van den Elsen, Cas Jamin, Ad Otten, Jan Timmers, Paul Verhees, Wim Vos, Simon van Wetten.
<i>Redactieadres</i>	Heemkundekring De Kommanderij Gemert, Ruijschenberghstraat 3b, 5421 KR Gemert. e-mail: redactie@heemkundekringgemert.nl
<i>Ledenadministratie</i>	voor adreswijzigingen etc. e-mail: secretaris@heemkundekringgemert.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding

